

HUNGARIKUM

KÖZELEBBRŐL

SZÖVEG

NÉMETH SZILVIA

VELÜNK ÉLŐ HUNGARIKUMOK

Reggel akácmézet csurgatunk a teánkba, az ebédhez makói hagymát dinsz-
telünk, amitán megszórunk egy kis szegedi pirospaprikával, ebéd után,
főképpa nyári forróságban, jólesik egy jó hidegfröccs. Sokan nap mint nap
sétálnak a Duna-parton, vagy autóznak az Andrássy úton anélkül, hogy
tudnák, egy hungarikum az, amin épp keresztülrobognak. Napjainkban,
amikor korlátozottak a külföldre utazás lehetőségei, a hazai látniva-
lók jelentősége felértékelődik. Régóta tervezzük, hogy ellátogatunk
a Hortobágyi Nemzeti Parkba? Érdekel minket, hogyan készítik a halasi
csipkét? És solymász- vagy lovasíjász-bemutatón jártunk már? És kihez for-
dulunk, ha az új kis családtaggal kapcsolatban lenne pár kérdésünk, vagy
elvesznek az adatok a számítógépünkről? Mert még ezekhez is kapcsoló-
dik egy-egy hungarikum: a Védőnői Szolgálat és a Kürt Adatmentés.

- Ahhoz, hogy meg lehessen őrizni a magyarság legjelentősebb vívmányait, mindenek-
előtt össze kell azokat gyűjteni. A kétezres évek elején indult hazai hungarikum-moz-
galomnak ez volt az alap gondolata. Széles körű társadalmi egyeztetést követően
az Országgyűlés a képviselők egyhangú döntésével 2012. április 2-án fogadta el A magyar
nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt. Eszerint „a hungari-
kum a magyarság csúcsteljesítményét jelölő gyűjtőfogalom, amely olyan megkülönböztetésre,
kiemelésre méltó értéket jelez, amely a magyarságra jellemző tulajdonság, egyediség, külön-
legesség és minőség”.

A hungarikumok közt van olyan, amelyet világszerte ismernek, ilyen Puskás Ferenc
életműve, és vannak szép számmal, amelyek kellő odafigyeléssel szintén komoly
nemzetközi elismerést hozhatnak. A gazdasági és az idegenforgalmi előnyök
kiaknázása mellett azért is fontos kiemelten kezelni, ápolni ezeket az értékeket,

mert a hungarikumok az országimázs építésén felül a magyarság egyetemes összetartozásának szimbólumai is. Azon túl, hogy megőrizzük, számba vesszük őket, fontos, hogy meg is ismertessük a jövő nemzedékekkel. Vajon mi a története a nagymama féltve őrzött herendi porcelán étkezésletének? Hogy lehet, hogy a nagy-papa kívülről fújja az összes magyar nótát? A gyerekek fantáziavilágát, identitását ezek az izgalmas családi történetek éppúgy gazdagítják, mint mondjuk a Magyar népmesék-rajzfilmsorozat.

A hungarikumokat szerencsére többnyire nem múzeumok vitrinjei őrzik, zömük a hétköznapiaink szerves része. A következő családi vakációt érdemes már most úgy megtervezni, hogy hungarikumok is gazdagítsák. (Az aktuális lista a www.hungarikum.hu oldalon megtekinthető.)

A NEMZETI ÉRTÉKPIRAMIS

HUNGARIKUM

**KIEMELKEDŐ
NEMZETI ÉRTÉK**

NEMZETI ÉRTÉK

JAVASLAT

AZ ÉRTÉKGYŰJTÉS PIRAMISA

A „magyarság csúcsteljesítményei” gondosan válogatott, „társaság”, egy olyan, folyamatosan bővülő kör, ahova csak a legjobbaknak van lehetőségük bekerülni. Egy alkotás, egy hagyomány, egy kulturális érték hungarikummá nyilvánítását bárki kezdeményezheti a megfelelő formanyomtatvány benyújtásával. Az eljárás egy piramisépítéshez hasonló, alulról építkező, többlépcsős folyamat.

Amennyiben az adott érték konkrét településhez vagy tájegységhez köthető, először az önkormányzatok által működtetett települési/tájegységi értéktárba történő felvételét kell kezdeményezni. Pozitív elbírálás esetén az adott érték nemzeti értéké válik. Ha megyei jelentőséggel is bír, akkor ezt követően felterjeszhető megyei értéktárba vételre is. Amennyiben a területiség elvéhez nem köthető az adott érték, akkor a kérelmet első lépésként az ágazati értéktárba való felvételre kell előterjeszteni.

Miután az érték a megyei, ágazati, illetve a külhoni nemzetész értéktárba bekerült, lehetőség nyílik, szintén kérelemre, a kiemelkedő nemzeti értéké minősítésére, azaz a Magyar Értéktárba való felvételének a kezdeményezésére. Hogy ezek közül végül mi lesz hungarikum, arról a Hungarikum Bizottság dönt. Ez alól kivételek az UNESCO világörökségi listáján szereplő értékek, ezeket a Hungarikum Bizottság emelheti be a hungarikumok közé.

Jelenleg 175 kiemelkedő nemzeti értéket és több mint tízezer nemzeti értéket tartanak nyilván, a külhoni nemzetrészek értéktáraiban pedig 360 érték található.

A HUNGARIKUMOK TÁRSASÁGA

A kiemelkedő nemzeti értékek fölött, a piramis csúcán találhatóak a hungarikumok. A gyűjtemény jelenleg 8 kategóriában 76 kiválósággal büszkélkedhet:

A **Kulturális örökség kategória** a legnépesebb 31 elemmel. Ezek közül a legismertebbek a Mohácsi busójárás, a solymászat, a táncház módszer, a Kalocsai hímzés, a Hollóházi és a Herendi porcelán, a Kodály-módszer, a Halasi csipke, a Matyó hímzészekültúra, a Csíksomlyói pünkösdi búcsú és kegyhely, legújabb csatlakozóként pedig a Magyar népmesék rajzfilmsorozat. Az **Agrár- és élelmiszergazdasági értékek** köre jelenleg 25 tagot számlál, ide tartozik például az Egri bikavér, a pálinka, a Tokaji aszú, a szikvíz, a Csabai és a Gyulai kolbász, a hízott libamáj. Az **Egészség és életmód** kategóriába eddig öt értéknek sikerült bejutnia, például a külföldiek által is előszeretettel látogatott Hévízi-tónak és a ráépülő tradicionális hévízi gyógyászatnak. Az **Épített környezet** kategória jeles képviselője Torockó épített öröksége, a jelenleg három tagot számláló **Ipari és műszaki megoldások** csoportban pedig hungarikum minősítést szerzett a Zsolnay porcelán és kerámia, valamint az informatikában maradandót alkotó Neumann János életműve is. **Sport** hungarikumként Puskás Ferenc életműve mellett jelenleg a klasszikus magyar szablyavívás hagyományát tartják számon, a **Természeti környezet** kategória pedig három taggal büszkélkedhet, a tiszavirág és tiszavirágzás, a Kaptárkövek és a bükkaljai kőkultúra, valamint az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai minősülnek hungarikumnak. Végül, de nem utolsósorban, a **Turizmus és Vendéglátás** csoportban hat kiválóság szerepel, köztük a bajai és tiszai halászlé, a gulyásleves, és sokak kedvenc süteménye, a dobostorta is itt kapott helyet.

RÁNK BÍZOTT ÉRTÉKEK

Az összegyűjtést követően az értékek ápolásán a sor. A Hungarikum Bizottság tagjai, azon túl, hogy döntenek a hungarikummá nyilvánításról, javaslatokkal látják el a kormányt ezek fenntarthatóságával és hasznosíthatóságával kapcsolatban. A szakmai testület feladata ezenfelül a hungarikumok megőrzését, fejlesztését szolgáló pályázatok kiírása, továbbá a termékek hazai és nemzetközi piaci bevezetésének, megismertetésének támogatása. Ezt szolgálja többek között a hungarikum védjegye is. A közelmúltban a Hungarikum Bizottság támogatásával jelent meg például a Nemzeti kincsünk a kuvasz című könyv, és a testület közbenjárásának köszönhető az is, hogy 2021. január 1-jétől a hungarikumnak számító kutyák törzskönyvezésének költségeit az agrártárca a tulajdonosoknak megtéríti. A hungarikumok ápolása persze mindannyiunk feladata, nem elégedhetünk meg például azzal, hogy a magyar szürkemarhának külföldön nagy a népszerűsége, gyermekeinket is jó lenne megismertetni vele, és elültetni bennük a jó minőségű magyar mezőgazdasági termékek iránti szeretetet.

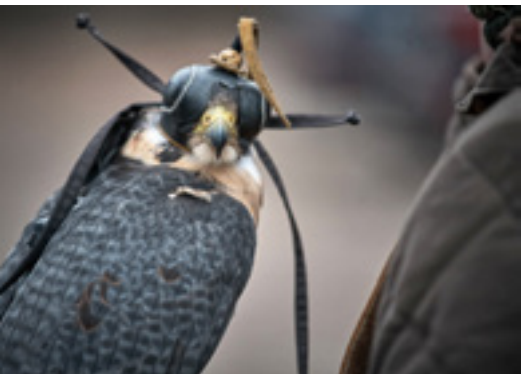
A hungarikumokban benne rejlik mindaz a szellemi muníció, kreativitás és küzdeni tudás, ami bennünk, magyar emberekben lakozik. A szőregi rózsató, amely Magyarország egyetlen rózsatótermesztő tájkerületében évi többmillió példányban nevelkedik, Közép-Európában egyedülálló földrajzi és környezeti adottságokat élvez. A térségben másfél évszázados hagyományai vannak a rózsatermesztésnek, generációkon át öröklődik az a tudás, amelynek köszönhetően a szőregi rózsató Európa, és benne Magyarország legkiválóbb termékei közé tartozik. Fagyűrő képessége, hosszan tartó virágzási periódusa és a szíromlevelek színjátékának intenzitása miatt egyedülálló minőséget képvisel. Azt csak viszonylag kevesen tudják, hogy minden egyes tő virág mögött hároméves kőkemény fizikai munka áll. Ahogy a helyiek mondják, „a magot akkor kell elvetni, ha legjobban fúj a szél, a csemetét akkor kell beszemezni, amikor a legnagyobb a forráság, és akkor kell fölszedni, ha a legnagyobb a sár”.

Hogy fennmarad-e a térségben a rózsaszemzőverseny hagyománya, fognak-e az unokáink részesülni a táncházmozgalom kulturális örökségéből, az rajtunk is áll, hiszen a hungarikumokkal kapcsolatban nemcsak a büszkeségünk, hanem a felelősségünk is közös. ●

NÉGYEZER ÉVES HAGYOMÁNY A MAGASBAN

Jó néhány éve a Nagymező utcában kóboroltam szombat este. Az egyik talponállóba bepillantva meglepő kép tárult a szemem elé: két pödrött bajszú, kapucnis pulóveres, tarsolylemez atyafi sörözött a pultnál kedélyesen a zsúfolt helyen, karjukon pedig egy-egy sólyom pihent. Korábban láttam már solymászokat a 4-6-os villamoson, azt azonban nem gondoltam, hogy még a kocsmába is madárral járnak. A szurreális kép időről időre eszembe jutott, de idén februárig kellett várnom arra, hogy egy ködös délutánon Jászfényszaru határában testközelből megismerhessem egyik legősibb hagyományunkat, a magyar solymászatot.

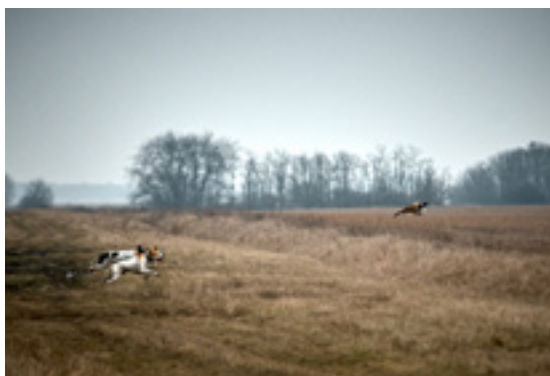
Pataki Felícia vándorsolyma felsapkázva

Chappy, Győrffy-Villám András pointerere

Pataki Felícia vándorsolyma repülésre készen

Az ideális terepen már élesben dolgoznak a vadászkutyák

- A zimankós kedd reggelen a Magyar Solymász Egyesület tagjai a takaros járszági város egyik parkos területén iskolásoknak tartottak bemutatót. A felvonuló vándorsolymok, harris héják, a hófehér északi sólyom és a ragadozómadaras vadászatoknál nélkülözhetetlen pointer vadászkutyák lenyűgözték a gyerekeket, a bemutató végén a bátrabbak meg is simogathatták a madarakat. „A solymászat egy ősi foglalkozás, amit lehetetlen könyvekből vagy internetes videókból elsajátítani, tudományunk már több mint négyezer éve száll mesterről tanítványra. Az országban jelenleg körülbelül 150-en solymászunk aktívan, ennek a maroknyi embernek a feladata életben tartani egy hungarikumot és kinevelni a következő generációt. Ezért amikor csak lehet, ellátogatunk fiatalokhoz, és reméljük, hogy akad köztük olyan, akit a későbbiekben solymásztársként üdvözölhetünk” – mondja Bódis Gergely László solymász, miközben az előadás sztárját, egy harris héját segít vissza utazós dobozába.

„Emesét én neveltem, kikelése óta nálam van. A madarakat többféleképpen csoportosíthatjuk viselkedés szerint, de amikor egy ember nevel fel a madarat, abból ún. imprinting madár lesz. Az elvezetés Konrad Lorenzhez köthető, aki az inkubátorban kelt kislibáknál megfigyelte, hogy az első legnagyobb objektumot fogják követni, ami megmozdul körülöttük – jelen esetben engem.

Felállás

Györffy-Villám András „kiereszti” a fácánt a fegyelmezett pointerek fogásából

A zsákmányszerzés pillanata

Csenkey Gábor egyik madara a második fácánkakasával

Emese viszont az ikertestvérével együtt nőtt fel, ezért azt felismerte, hogy madár, és nem engem gondol fajtársnak, mégis szülőjének tekint. Ezt kettős imprintációnak hívjuk, ami ritka jelenségnek számít. A tojáskortól számított 6. hét után érik el a ragadozó madarak a kifejlett testméretet, ez a harris héjánál 1-1,5 kilót jelent. Ezt követően a tollai beszáradnak és a solymász innentől kezdve nekiláthat a madár idomításához. Akárcsak a vándorsólymognál, itt is kézre hívogatással kezdünk, ami kezdetben röpzsinór segítségével történik. Amikor már stabilan repül a kezünkre (jutalomfalatért cserébe) 25-30 méterről is, elhagyjuk a zsinórt, de még legalább egy hétig a kézre hívást gyakoroljuk. Ha a madár már stabilan repül vissza a solymász kesztyűjére, kezdődhet a vadászat tanítása, ez a műpedzés: állatra hasonlító, kitömött bőrfeületet húzunk ki, amire nyers hús van kötve. Ha ezt megfogja, akkor a madár rájött, hogy ezt az ösztönt kell erősítenie magában. Amint a műpedzést is rutinosan végzi a madár, az élő állatra vadászat egyre közelebb kerül.”

Közben egy solymászathoz ideális, nyílt terephez érkezünk. Gergő héjai az autóban maradnak, itt a főszerepet most a Föld leggyorsabb állatának (a hivatalos mért sebességrekord 389 km/óra, lecsapás közben), a vándorsólyomnak osztják.

Győrffy-Villám András a vadászó vándorsólymot figyeli

Pataki Zsolt gratulál Csenkey Gábornak

Csenkey Gábor két, Pataki Felícia és Zsolt egy madárral érkezett, a magyar huszárragyományok újraélesztőjeként tisztelt, a solymászattal is egyedülállóan magas szinten foglalkozó Győrffy-Villám András most pointerével járul a vadászat sikeréhez. A metsző hidegben reszkető vadászkutyák bemelegítőkörieket rónak a bozótban, aztán két csoportra válunk és gyalog indulunk egy közeli földút felé, amelyet két oldalról árok fog közre – igazi fácános rejtkehely.

10

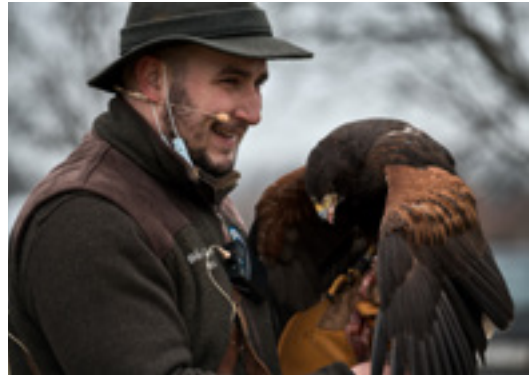

Induláskor bal kezemre megkapom Csenkey Gábor egyik vándorsólymát, jobb kezemben a pointereken bemelegített teleobjektív fényképezőgép, nagyon büszkén vágok át a ragadós szántáson.

Egy antennákkal sűrűn telepített mezőn a kutyák izgatottak lesznek. „Most érdemes fényképezni, ilyen szépfelállást ritkán látni!” – szól hozzám Győrffy-Villám András. „Fácánt talált a kutyám, Gáboré pedig ráállt, várják a parancsot. Itt viszont nem engedhetjük el a sólymot, mert az antennák miatt nem biztonságos a repüléshez, ezért ez a fácán most kap még egy esélyt” – közben sípszóval inti nyugalomra a pointert és lassan odasétál. A kutyák remegnek az izgalomtól, számomra csak akkor lesz világos, hogy centikre voltak a fácántól, amikor András egy óvatos kézmozdulattal felrepteti a madarat. Megérkezünk az előbb említett földúthoz. Gábor és Felícia megegyeznek, hogy ki kezdi a vadászatot, a hölgyeké az elsőbbség. A kutyák parancsot kapnak és fürkésző mozgással megindulnak az árok mentén. Felícia madaráról lekerül a sapka, körbenéz és megindul. Felettünk köröz 100-150 méteres magasságban, mi izgatottan nézzük távcsővel hol a sólymot, hol azt, hogy a kutyák mikor ugrasztják meg az első fácánt. Megtalálják. Surrogva menekül néhány méter magasan a föld felett, de szempillantás alatt lecsap rá Felícia sólyma a semmiből. Tollak a levegőben, a zsákmány sebzetten rohan a tarlón, de csak néhány lépésre van ideje. Feliciával és Zsolttal elindulunk megkeresni az állatokat. Hiába láttuk messziről a landolást, néhány perc elteltével sem találjuk a madarakat, így előkerül az antenna. „Jeladót rakunk a sólymokra, mert a rejtőszínük miatt néha még akkor is nehéz megtalálni, ha a közelünkben csapott le. Másrészt igen drága multság lenne, ha a sok éves, napi rendszerességű

Tisztelet a zsákmánynak. (A képen balról jobbra: Csenkey Gábor, Bódis Gergely László, Pataki Felícia és Zsolt, Sanyi, Györffy-Villám András)

Bódis Gergely a jászfényszarui bemutatón

gyakorlással felnevelt vadászunk végleg elrepülne.” A vevő egyre hangosabban pittyeg, végül én veszem észre az állatokat az árokban. Felícia óvatosan lefejtí a madarát a zsákmányról, jutalomfalat segítségével. Csenkey Gábor sólymai következknek, akik szintén derekasan dolgoznak, a nap végéig még négy fáciánt ejtenek el.

„Tisztelt vadásztársaim! Vegyük le kalapunkat, és lehajtott fővel, néma csendben adjuk meg a zsákmánynak kijáró tiszteletet!” – fejezzük be a vadászatot Györffy-Villám András vezetésével.

Átfázva, de élményektől felvillanyozva ülünk autóba Gergővel. „Amit ma láttunk, az a solymászat csúcsa. Egyszerűnek tűnik, de én tudom, hogy évtizedek munkája van minden pillanat mögött. 13 év alatt jó pár madaram, jó pár zsákmányolásom volt, de mindig tapasztalok újat, amikor idősebb solymászokhoz szegődhetek vadászni.”

A 27 éves Bódis Gergely László 11 évesen határozta el, hogy solymász lesz, és a napi kenyerét is ragadozómadarak segítségével keresi meg. A mesterével töltött tanulóéveket követően 22 évesen alapította vállalkozását. „Főleg élelmiszergyártó cégek és raktárok, repülőterek alkalmaznak hivatásos solymászokat, egyfajta biológiai védekezésékként szárnyas kártevők ellen, a galamb jelenlétével ugyanis rengeteg ürületet tud felhalmozni. A madaraim a jelenlétükkel távol tartják a galambokat, seregélyeket ezektől a helyszínektől, megakadályozzuk, hogy beszálljanak az üzemi területekre.”

A fiatal solymász az első két évben csak egy megbízást kapott, ami a működési költségeit sem fedezte, ezért sokáig naponta Csehországot járta kamionnal. „Hajnal 4-kor keltem és este 7 körül értem haza. Ezek után napi szinten meg kellett reptetni a madarakat. Ezt nem úgy kell elképzelni, hogy reggel elengedem a madarat és este összeszedem. Turnusok vannak: kimegyünk a nyílt gyakorlóterepre, ahol elengedem a madarat, repül 10-20 percet, néha fél órát, majd leszedem pihenni. Utána én is pihenek néhány percet, majd a váltómadárral is megteszem ugyanezt. Aztán még két madárral is ugyanezt végigcsinálom.” Gergő kitarító volt, és a kezdeti nehézségek után ma már rendszeres megbízásai vannak, az országban található 4-5 hivatásos solymász egyike, rendszeres megbízásokkal, szabadidejében pedig a fiatalok között népszerűsíti a solymászatot. „A mai tizenévesek olyan kifejezéseket használnak, amit az idősebbek gyakran már nem értenek meg, ezért a mi feladatunk, hogy kapocsként az ifjú solymászfőlékhoz eljuttassuk a szakma öregeinek fortélyait.” ●

MEGMENTETT ADATOK

A KÜRT neve összeforrt az adatmentéssel, még azok is hallottak róla, akik az informatika területén nem járatosak. A céget a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követő segítségnyújtás tette ismertté széles körben, de történetük, tevékenységük túlmutat ezen. Mi tette világhírűvé a még a rendszerváltás előtt alapított magyar vállalkozást?

12

Kürti Sándor

- „Adatmentésre jött?” – szegezi nekem a kérdést a recepciós, amikor az irodaház pultjához lépek, és jelzem, a KÜRT-höz mennék a negyedik emeletre. Ezen a ponton picit zavarba jövök, mert fogalmam sem volt arról, hogy az FBI-nak, hatalmas bankoknak, rangos gazdasági szereplőknek dolgozó céghez adatvesztéstől rettegő egyszerű halandók is betérhetnek. A KÜRT több mint 30 éve foglalkozik adatmentéssel, Kürti Sándor és testvére, Kürti János alapította 1989-ben. Az első időszakban mágneses adattárolók – például leejtett, roncsolódott vincteszterek – javításával foglalkoztak, aztán a kör egyre bővült. A cég sokszor bekerült a hírekbe, de a legnagyobb figyelmet talán akkor kapta, amikor a szeptember 11-ei terrortámadást követően menthetetlennek gondolt adatokat hoztak vissza. A segítségnyújtásból máskor is kivették a részüket: például a 2004-es távol-keleti cunami, a 2005-ös New Orleans-i hurrikán, majd a 2010-es magyarországi árvíz után is hoztak vissza adatokat. Bár ma is több mint 3000 mentési és helyreállítási feladattal birkóznak meg évente, forgalmuknak 90 százalékát már nem ez adja, hanem az informatikai tanácsadás. Ennek célja az adatok biztonságos védelme.

KÉZFOGÁS AZ USA ELNÖKÉVEL

A KÜRT csak titoktartási nyilatkozat mellett ment adatot, a cég munkájáról információkat egyedül az ügyfelek adhatnak ki. Az FBI-ról is csak azért tudhatunk, mert a szeptemberi 11-ei terrortámadás után George Pataki, New York állam akkori kormányzója nyilvános köszönőlevelet írt, és abban szerepelt ez. Pár nappal később a CNN is megjelent a cégnél, Kürti Sándort pedig George W. Bush, az Egyesült Államok akkori elnöke is fogadta. Az akkori adatmentés azért volt hatalmas siker, mert a New York közepén álló ikerternyokban végezték a fejlesztéseiket a világ legnagyobb pénzügyi szervezetei. Szellemi alkotásaiknak, kutatási eredményeiknek, pótolhatatlan információiknak azok bizalmas jellege miatt nem voltak másolatai, nem volt semmi, amiből azokat vissza lehetett volna nyerni. Amikor a terrorcselekmény után egy környékbeli szigetet úgymond leborotváltak, és azon 5-10 centi vastagon szétterítettek mindent, ami az épületekből megmaradt, kikotorászták az adattárolókat is. Ekkor ajánlotta föl segítségét a KÜRT, hazánk washingtoni nagykövetségén keresztül, az amerikai védelmi központ pedig élt a lehetőséggel.

HANYAG FELHASZNÁLÓK

„Az adattároló-javítás ötlete testvéremtől, Kürti Jánostól származik, aki villamosmérnök. Még 1979-ben jegyezték be a »Mágneses adattárolók javítása« szabadalmát” – mondja Kürti Sándor, a KÜRT Zrt. elnöke. A nyugati világban ilyesmivel nem foglalkoztak, az adattárolót egyszerűen eldobták, és vettek egy újat. Még a rajtuk lévő adatok miatt sem aggódtak, mert akkoriban az adattárolás még olyan kezdetleges volt, hogy a vincszete-reken pótolhatatlan adatok lényegében nem voltak. Másrészt az informatika közelébe a '70-es évek végén csak kevesen jutottak, akiket szigorúan fegyelmeztek, hogy gondosak legyenek az adattárolókkal. Az ilyen eszközökkel a legnagyobb probléma még ma is az, hogy a felhasználók hanyagok. Ahogy Kürti Sándor fogalmaz: ha az emberek fegyelmezettek lennének, a KÜRT lehúzhatná a rolót.

VISSZA A KEZDETEKHEZ

Az adattárolókkal Kürti János a munkája miatt foglalkozott, de a történet nem a javítással kezdődött. „A testvérem az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában dolgozott, és amikor az állam a '70-es évek végén egy számítógépes licencet vásárolt a franciáktól, a honosítás jogát ők kapták. Az akkori szocialista országok legkisebb számítógéptípusát gyártották itthon” – meséli Kürti Sándor. Testvére beszélt az összes nyelvet, amire ehhez szükség volt – a franciát és az oroszot, de tudott angolul és spanyolul is –, így kiképezték az adattárolásra, kijárhatott a világ legjobb gyártóihoz. Kürti Sándor ekkor még mással foglalkozott: ő 1966-ban kezdett a Veszprémi Egyetemen, ahol vegyipari folyamatok automatizálása szakon végzett. Tanulmányi ideje alatt került az egyetemre egy hatalmas számítógép, amit a lengyelek gyártottak. Az eszköz nagyon érdekelte, a diplomáját már azon készítette, a doktorija is ahhoz kapcsolódott. A számítógépektől akkor sem szakadt el, amikor Százhalombattán, a Dunai Kőolajipari Vállalatnál kezdett dolgozni. Ott két komoly projektje is volt, az egyik a motorbenzingyártó üzem teljes átépítése. Emiatt két évet tölthetett Moszkvában, az oroszok egyik legféltettebb titkaival dolgozó rakétairányítási intézetben. Innen hozta haza azt a matematikai modellt, ami kellett a motorbenzingyártás optimalizálásához. Egy üzem számítógépes irányításának tervezésével töltött hosszabb időt Angliában, a Honeywell európai központjában is. Emiatt is köszönhet sokat Százhalombattának, ahol rengeteget okosodott. Viszont '85-ben kirúgták.

AZ EMBARGÓ NAPOS OLDALA

Testvére ekkor még az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában dolgozott, de egy mezőgazdasági üzem melléküzemágánál mágneses adattárolók javításával is foglalkozott. Magyarországra ekkor már sok nagy teljesítményű gép jött be, itt voltak az IBM csúcsgépei is, olyat használt Kürti Sándor is Százhalombattán. Beszerzésükhöz szigorú engedély kellett, mert szerepelt a COCOM-listán, ami a keleti blokk országait sújtó kereskedelmi embargó volt. De hiába hozhattak be három ilyen gépet – Százhalombatta mellett a KSH-hoz és a Győri Vagon- és Gépgyárba –, pótalkatrészekre, így új adattárolókra nem volt engedély. Emiatt jött volna jól a javításhoz Kürti János bejegyzett szabadalma. A gond az volt, hogy az IBM, amely akkor már működhetett Magyarországon, közölte a gépeiket használó magyar vállalatokkal: ha használják Kürti szabadalmát, megszűnik a gépeikre a garancia. „Én ekkor már Jánossal dolgoztam, és úgy éreztük, összeomlik a világ. Viszont két hónappal később egy alkalmazott hanyagsága miatt tönkrement több mint száz adattároló az IBM központjában. Mivel azok behozatalára ők sem kaptak engedélyt, egy levélben megkérték Jánost, hogy javítsa meg az IBM valamennyi hibás adattárolóját” – meséli Kürti Sándor.

NEMZETKÖZI VIZEKEN

A testvérpár '89-ben alapította meg a KÜRT-öt, ami a Magyar Optikai Művek fejlesztőgárdájával és a Központi Fizikai Kutatóintézet szakembereivel indult. A MOM akkoriban egy csúcstechnológiai üzem volt, a németekével vetekedett, mágneses adattárolókat is gyártottak ott. A testvérpár már '90-től kijárt az Egyesült Államok informatikai kiállításaira, majd a németországi CeBIT-re. Akkor kezdtek el először adatmentésről beszélni, amikor még csak adattárolót tudtak javítani. A nagyobb piacokra azért is tudtak belépni, mert nemcsak egy-egy apró részlettel foglalkoztak, hanem minden adattárolási problémával. Olyanok voltak, mint egy hatalmas kórház, ahová bárkit betolhatnak bármilyen betegséggel. Ma is csak két-három hasonló cég van a világon. Van külföldi leányvállalatuk, több államban jelen vannak, de elhagyni egyszer sem akarták az országot, hiába látták ezt másoktól. „Emlékszem, egyszer egy egyetemista fiú beszédült hozzánk, még a '90-es években. Mondta, hogy belebolondult a vinceszterekbe, tudnánk-e adni neki egyet. Akkor ezt aranyárban mérték, de találtunk egy rosszat, és odaadtuk neki. Beleszerelt ebbe az egészbe, ösztöndíjat kapott Amerikába, majd elment dolgozni a világ legnagyobb adattároló-gyártójához, ahol vezető lett. Nagyjából tíz éve haza akart jönni, hogy a gyerekeit megtanítsa magyarul, és megkeresett minket azzal: fölvennének-e. Aztán körülnézett, és azt mondta: ha a KÜRT Amerikában lenne, tízszer vagy százszor nagyobb lehetne. De mi maradtunk. Tamásfiam például a KÜRT Akadémiát vezeti, ő a családi vállalkozásokba szerett bele” – mondja Kürti Sándor.

VERSENYISTÁLLÓ HELYETT SEGÍTSÉG

AKÜRT-höz alapítvány is kötődik, ez hozta létre a KÜRT Gimnáziumot. Az ötletet az adta, hogy '90-ben beszélta céghez Herczeg Éva azzal, hogy neki van egy tanári kara, de iskolája nincs, tudnák-e támogatni. Így született a gimnázium, amelyet nem versenyistállónak szántak, hanem olyan iskolának, ahol több segítséget kap az, akinek többre van szüksége.

A KÜRT egy másik alapítványt is létrehozott, annak története is érdekes. „Egy komoly állami megbízást kaptam ’96 magasságában, sikerdíjért. Összege 12 millió forint volt, de nem akarták kifizetni, mert nem sokkal előtte volt a Tocsik-ügy, ami a sikerdíj mértéke miatt büntetőügy lett” – emlékszik vissza Kürti Sándor. Ekkor azt mondta: rendben, akkor följelenti az állami céget, amely őt megbízta. Erre új megállapodást kínáltak, nem sikerdíjasat: mondta, hogy rendben, de akkor kicsit drágább lesz, 14 millió. Viszont azt kérte, hogy a pénzt ne neki adják, hanem egy alapítványának. A díjat kifizették, a KÜRT pedig létrehozta a Veszprémi Egyetemen a „Hátrányos helyzetű, elsősorban cigány származású gyerekek oktatásáért” Alapítványt. Ennek célja a tehetséges, de hátrányos helyzetben levő diákok támogatása, az összeget is erre fordították. E történethez tartozik, hogy Kürti Sándornak még a Veszprémi Egyetemen volt szobatársa egy roma fiú, aki a nulláról fölküzdve magát elvégezte az egyetemet, és oktatóként maradt ott.

MARCI ÉS AZ INFORMATIKA

És mire a legbüszkébb Kürti Sándor? Hogy rengeteg dolgot megtanulhatott, és lehetőséget kapott arra, hogy jó néhány gyerek elindulását, talpra állását segíthesse. Rengeteg története van, köztük Marcié, akinek anyukája több mint 10 éve kereste meg egy levéllel. Megírta, hogy kisfia megbukott, ötödikben évet is ismételt, sehogy sem tudja összeszedni magát. A fiút Kürti Sándor terelgette, hozzá járt be a céghez, majd messze az elegendő pontszám fölött került be az egyetemre informatikusnak. Marci édesanyjának egykori levele ma is fönt van az iroda falán, a Széchenyi-díj és a számtalan üzleti és szakmai elismerés tőzsomszédságában. ●

15

MIÉRT LETT A KÜRT HUNGARIKUM?

A KÜRT nem terméket állít elő, hanem szolgáltatást nyújt, amit nem lehet fizikai valójában megmutatni. Viszont a szolgáltatásoknál a reputáció fontos, kell, hogy a cégről valami miatt beszéljenek. Ezért is tanulmányozta a hungarikum-törvényt Kürti Sándor, amikor az 2012-ben megjelent. Ezt követően kezdtek el összeállítani a dokumentációt, a KÜRT pedig 2014-ben be is került a hungarikumok közé. Amikor Kürti Sándort *Fábry Sándor* a műsorában megkérdezte, milyen érzés kolbászok és borok között ebben a gyűjteményben lenni, ő egyszerűen válaszolt: nagyon jó.

MÁGNESES VARÁZSLAT

A világ nem papíralapon tárolt adatainak 85–90 százaléka ma is mágneses adattárolókon van. „*Máig ez a legbiztonságosabb megoldás, az ilyen eszközök előtt még most is hatalmas jövő áll. A legnagyobb fejlesztők 2050-ig ezekkel terveznek, és még rengeteg ötletük van*” – mondja Kürti Sándor. A nem mágneses, hanem úgynevezett töltés típusú adattárolók – ilyen például az SSD – szilíciumlapkák. Ezek maximum 100 ezer adatbeírást viselnek el, és így egy idő után tönkremennek. A mágneses adattárolókkal nem ez a helyzet, azokban elképesztően különleges körülmények között történik az írás és az olvasás. Emiatt lehet bennük egészen kicsi méretben rengeteg adatot tárolni egészen addig, amíg az emberi hanyagság – például egy földhőzscsapás – miatt meg nem sérülnek.

KŐKULTÚRÁNK NYOMÁBAN

A kaptárkövek és a bükkaljai kőkultúra 2016-ban került be a hungarikumok közé, de történetük a régmúltba nyúlik vissza. A bükkaljai kaptárköveket rengeteg titok övezi, de az ottani kőkultúra nem csak ezek miatt különleges. A területen rengeteg kőbe vajt pince, barlanglakás, kőhodály és bújó is található, nem beszélve a várakhoz köthető kőemlékekről. Megnéztük, mit rejt a Bükk déli előtere.

16

- Az építőkövek fejtésének és népi építészetben történő felhasználásának, a kőfaragásnak és a kőzetbe vajt helyiségek készítésének a Kárpát-medencében itt van a legnagyobb hagyománya. A térség a kőépítkezés klasszikus területe, ez az építőanyag az egyházi, nemesi és paraszti építészetben egyaránt jelen van. Felhasználása alapvetően kétféle: vagy lakóházak, ólak és istállók készültek belőle, vagy barlanglakások, pincék és kőzetbe faragott gazdasági helyiségek, például kamrák. A bükkaljai kőfaragás központi helyszíne Szomolya, ahol a kőfaragó családok egyaránt készítettek tornácoszlopot, ablakkő-keretet, kőkorlátot, kővályút, itatót, kézimalmot, sírkövet és különböző kultusz tárgyakat, így kőkeresztet, szentszobrot.

PINCEHÁZ ÉS BARLANGLAKÁS

A barlanglakások közül a legtöbbször Ostoros, Szomolya és Tibolddaróc rendelkezett, mindegyik településen több mint száz ilyen lakás volt. Cserépváralfján, Egerszalókon, Noszvajon, Sályban és Sirokon szintén jelentős számú pincelakást mértek föl, de kisebb számban más településeken is vannak kőbe vajt hajlékok. Ilyen otthonokban tehetősebb, földbirtokkal is rendelkező parasztok és iparosok ugyanúgy éltek, mint nincstelen vagy csak csekély földtulajdonnal bíró napszámosok. Bakó Ferenc néprajzkutató szerint a barlanglakás mint hajléktípus szorosan összefüggött a szőlészettel és a borászattal, pontosabban a bortárolással. A települések határában a lyukpincék mellett szép számmal találhatóak kifejezetten a szőlőműveléshez kapcsolódó, sziklába vajt építmények is. Ilyenek a bújónak nevezett kőkunyhók és csőszkunyhók, valamint a kőbe vajt pásztorkunyhók. Vannak nagy terű, többosztatú kőhodályok is, például a szomolyai uradalmi birkahodály. A növénytermesztéshez is köthető kő tufába vajt üregek, ilyenek

A Barát- és Apáca-sziklák a siroki vár közelében

a gabonásvermek. A Bükkalján a leggyakrabban a borospincék elé épített borházak járófelületét mélyítették, de található gabonásvermek barlanglakásokban és várakban, például az egriben, a cserépváraljaiban, a sirokiban és a boldogkőváraljaiban is. A cserépváraljai várhegy oldalában 12 kőzetbe faragott gabonásverem is található egy sorban. A körteformájú tárolók átmérője 3-6 méter, felső nyílásuk négyzet alakú, mélységük 4-10 méter. Bennük egy 1500-as évekből származó várleltár szerint a tardi birtokról származó árpát tárolták.

17

HELY A BORNAK

A Bükkalja nyomelemekben és ásványi anyagokban gazdag talaján zamatos szőlő terem, lyukacsos kőzetébe pedig – amely állékony, ugyanakkor jól faragható, könnyen vágható – egyszerű volt jól szellőző, lélegző, magas páratartalmú, szinte állandó hőmérsékletű pincéket vájni. Ezekben a bor remekül tárolható, nem véletlen, hogy a térség tele van borospincékkel, pincesorokkal. A bükkaljai borospincék közül a legegyszerűbbek és legrégebbiek az épület nélküli lyukpincék. Ezekbe az 5-10 méter mély földalatti járatokba, pinceágba egy keskeny folyosó, a torok vezet le. A torokpincék jellemzően a telkekhez kapcsolódnak, de külön pincecsoportokat is alkothatnak. Ilyenek vannak például Egerben és Szomolyán. A torokpincékben csak bort tároltak, a szőlőt máshol dolgozták fel. Vannak borházas pincék is, amelyek pincecsoportokat, pincesorokat alkotnak a települések szélén, a szőlőkbe vezető dűlőutak mentén. Ezek közül a leghíresebb a Szépasszony-völgy, de ismert a Kőporos, a Tihamér és a Kőlyuk is. Szép pince- és borházacsoportok vannak Bogácson és Bükkzsércen, Cserépfalun és Noszvajon, Szomolyán, Tardon, Ostoroson, Borsodszegsten, Kisgyőrben, Harsányban

is. A földesuraknak, egyházaknak, dézsma alól mentes polgároknak nagyobb, több hoszszanti és kereszttárgból álló, nem ritkán emeletes – 2-3 szintes – pincéi, pincerendszerei is voltak. A legkiterjedtebb borospince az egri püspöki palota alatt lévő káptalani pince.

KŐBE VÁJT TEMPLOMOK

A kőművelés részesei az egyházi jellegű, szakrális sziklahelyiségek is. Ilyen például a Szépasszony-völgy Istenes pincéje, amelynek tágas borháza a hagyomány szerint a török idők előtt készült. Ezt a 16. században használták egyházi célokra. Erre azért került sor, mert 1534-ben a protestáns hitű Perényi Péter kapta meg az egri püspökség javainak hasznélvezetét, aki megtiltotta a katolikusoknak a templomok használatát. Ezt követően a miséket az Eger környéki pincékben, bújókban tartották titokban, ennek emlékéért őrizi a borház faragott oltára is. Egyházi kötődésű sziklahelyiség a Demjén melletti Pince-völgyben lévő Remete-barlang is. A hatalmas, felszínre nyíló kútszerű üreggel rendelkező sályi Léleklyuk-barlang még régebbi, vélhetően még a kereszténység felvétele előtti idők emléke. Különleges építmény a siroki vár tufába faragott teremegyüttese is, amelynek szintén lehetett – még a vár építését megelőző időkben – szakrális szerepe.

18

VÁR SZIKLAFOLYÓSÓKKAL

Sirokon kaptárkövek és barlanglakások is vannak, de a település leginkább erődjéről ismert. A sziklahegy csúcsán épült, szabálytalan alaprajzú vár három ólasz bástyával és sziklába vágott helyiségekkel rendelkezik, és sáncárok-rendszerrel is meg van erősítve. Legkorábbi építési idejét a XIII. századnál is korábbra teszik. Korai magja a jelenlegi felső vár alatt húzódó sziklafolyosók és termek egy része lehetett, amelyet egy ugyancsak sziklába vágott, mélyebben fekvő külső védelmi öv erősített. Ez a külső védelmi öv leginkább a vár északi oldalán látható, ahol a sziklába mintegy 4 méter mély, 4-5 méter széles árkot vájtak, amit gazdasági udvarként is használták. Az alsó vár déli felét istálló foglalta el, amelynek északi és keleti falát részben a sziklából vésték ki. Az erődben gabonásvermek is voltak, köztük olyan, amelynek kőboltozata ma is ép. A vár északkeleti sarokbástyájának tövében egy 20 méteres mélységig feltárt kút látható.

REJTÉLYES KAPTÁRKÖVEK

A Bükkaljai kőművelés legtitokzatosabb képviselői a kaptárkövek, amelyeknek története szinte teljesen kőbe vész. Csak az biztos, hogy az alapjukat szolgáló sziklák és sziklavonulatok természetes eredetűek. A Bükkalja területén, a siroki vár és a kácsi Kecse-kő környékén több nagy csoportban látható fülkés kőtornyok és sziklakúpok anyagát a miocén kor heves vulkáni tevékenysége hozta létre. Ezekből jól faragható tufasorozatokat és keményebb, kipreparálódó kőzettesteket, sajátos felszíni formák maradtak vissza, ezeket formálták tovább a külső erők, mint a folyóvízi erózió, a csapadék lemosó

ereje, a szerkezeti mozgások vagy éppen a fagy miatti aprózódás. A kaptárkövek mint természeti képződmények összességében az elmúlt 1,8 millió év természetföldrajzi fejlődésének eredményei. Fülkéi átlagosan 60 centiméter magasak, 30 centiméter szélesek, 25-30 centiméter mélyek. Peremükön bemélyedő keret fut körbe, széleiken néhol lyukak is kivehetőek. Megesik, hogy a sziklákba nem klasszikus fülke, hanem ahhoz hasonló megmunkálás került. Az alakzatok a később itt letelepedő emberek vallási, gazdasági, építészeti és művészeti életében is fontos szerepet játszottak.

Magányos Betyárbújó

Az egerszalóki Öreg-hegy riolituffából kialakult tömbjébe vájták a Betyárbújót, főle pedig egy kaptárfülkét. A Betyárbújót korábban csöszkunyhóként használták, az Ady Endre utca felől rövid sétával megközelíthető.

KÖDBE VÉSZ AZ EREDET

A sziklák oldalaiba vájt fülkék eredete, készítésük oka nem tisztázott, rendeltetésükkel kapcsolatban számos felvetés és elmélet született. Bartalos Gyula egri hitoktató, régész és történész (1839–1923), aki a téma első komolyabb kutatója, azon a véleményen volt, hogy a kaptárkövek síremlékek voltak, a fülkékbé az elhunytak hamvait tartalmazó urnákat helyezték. A pap a kőfülkék kifaragását eleinte a hun-magyarokhoz, később a keltákhoz, illetve a szkítákhoz kötötte. Klein Gáspár Borsod megyei főlevéltáros (1903–1970) már azt valószínűsítette, hogy a vakablakoknak bálványtartó, áldozatbemutató funkciója volt.

TANÖSVÉNYEN BEJÁRHATÓ

A szomolyai kaptárkövekhez tanösvény is tartozik, amely rögtön a község határából indul. A Vén-hegy nyugati lejtőjén, a Kaptár-völgyben négy lelőhely is látható, nagyon közel egymáshoz. A fülkés sziklára, kőkúpra tagolódó riolittufa-vonulat tizenhárom kaptárkőven összesen 132 fülke van. Ebből 117 egy lelőhely nyolc jól elkülöníthető kaptárkőven látható, ez Magyarország legtöbb fülkével rendelkező kaptárkő-csoportja. Ugyanitt egyetlen kúpon 48 fülkét lehet összeszámolni. Az első négy lelőhelyet kicsit távolabb további kettő is követi.

HOL VANNAK MÉG KAPTÁRKÖVEK?

A legnagyobb számban egyértelműen a Bükk déli előterében, a Bükkalján található kaptárkövek. A kutatók ezen a vidéken több mint 50 lelőhelyről, több mint 100 sziklaalakzatról, több mint 500 kaptárkőfülkéről tudnak. Kaptárkövek kisebb csoportban Pest megyében, például a Tétényi-fennsíkon, Diósdon, a Budai-hegységben, a Pilisben és a Visegrádi-hegységben is vannak, 17 lelőhelyen, 31 sziklaalakzattal.

Ő a fülkéket honfoglaláskori emlékeknek tartotta. A ma legismertebb vélemény az – amit kételyeinek hangot adva már Bartalos Gyula is felvetett – hogy a kőfülkékben hajdan méhészkedtek. A sziklaméhészeti elmélet legmeghatározóbb képviselője Saád Andor miskolci orvos volt, aki Korek József régésszel az 1960-as években végzett ásatásokat a kaptárkövek előterében, Cserépváralján és Szomolyán. Ugyanakkor azok a 11-14. századi leletek, amelyek a feltárások során előkerültek, egyik feltevést sem igazolták. Arra, hogy kik, mikor és hogyan alakították ki a kaptárkövek fülkéit, és mire használták, megbízható válaszok ma sincsenek, az eddigi kutatások eredményei ráadásul épp a legismertebb, legelfogadottabb vélemény, a méhészet ellen szólnak. A kultikus, áldozati célú fülkehasználatot nem zárják ki az eddigi eredmények. ●

”
NEM ÉRDEMES
AZ ÖRÖKLÉTET
MÁLLÓ KÖVEKRE BÍZNI
”

Budapest Sportcsarnok, I. Magyarországi Táncház Találkozó, 1982

21

Mi történt volna akkor, ha Sebő Ferenc építésztanulóként, rajzolás közben nem épp Sárosi Bálint műsorát hallgatja a széki zenéről? Nos, akkor Herczku Ágnesnek sem az Aprók tánca című televíziós műsor lenne az első, kristálytisza emléke a néptáncról. Ez a produkció pedig nem jöhetett volna létre Timár Sándor nélkül, aki a táncházmozgalom emblemikus alakja. A táncvárosi élményt egyszer mindenkinek meg kellene tapasztalnia – hiszen akik így tettek, életre szóló élményt kaptak. A táncház módszer az 1970-es évek elején induló táncházmozgalom kereketei között, erdélyi mintára alakult ki, majd egy egész országot mozgatott meg, generációktól függetlenül. Miben rejlett a varázs? Erről mesél a korszak két tevékeny szereplője: **Timár Böske** és **Sebő Ferenc**, illetve az elődök által kapott szellemiséget napjainkban méltán képviselő **Herczku Ágnes**.

- Mindhárman más módon kerültek kapcsolatba a táncsal. Halmos Béla egyszer azt mondta: „A Timárék? Hát, az egy birodalom.” A birodalom alapítója fő munkatársával és jó barátjával, Martin Györggyel együtt fedezte fel, hogy a magyar néptánc fő sajátossága az improvizáció. Az improvizáció rendszerét és nyelvtanát a gyűjtött filmek alapján dolgozták ki – filmkockáról filmkockára. Timár Böske egészen fiatalon csöppent bele a folyamatba, és a táncot egyetlen mester által ismerte meg igazán: a férjén keresztül. „A varázs a táncfolkloristák együttműködésében rejlett: Sanyi, Tinkákék, Sebő Feriek közösségében” – mondja. „Timár Sándor alkotónak és táncosnak is zseniális volt, hihetetlenül karizmatikus jelenség, vonzotta magához a fiatalokat. Civil emberekről beszélünk, akik az utcáról jöttek be hozzánk táncolni. Az egésznek volt egy egyedülálló hangulata, amit például a japánok a mai napig is emlegetnek. A korosztálytól független közeg kohéziós ereje maga a zene és a tánc volt, gátlások nélkül” – meséli.

A módszer lényege Timár Böske és Sebő Ferenc szerint is egy alapfokú nyelvtanfolyamhoz hasonlítható: az a lényeg, hogy lépésről lépésre haladjunk. Így az emberek már nagyon hamar – amikor egy bizonyos szintet elérnek – szórakozásból táncolnak. A mintát pedig Kallós Zoltán segítségével Erdélyből hozták, ahonnan maga a táncház szó is ered. Szék faluban az ott élő fiatalok kibéreltek egy házat – általában egyedül élő özvegyasszonyoktól a tisztaszobát – itt fogadták a zenészeket, így szórakoztak. Ebben a formájában ismerte meg az autentikus zenét a számos díjjal kitüntetett Sebő Ferenc is: „Arra gondoltam, miközben a kollégiumi szobában hallgattam azt a gyönyörű zenét, hogy hogyan lehetne ezt birtokba venni, megtanulni? Egyszerre fogott meg a dolog szépsége és újszerűsége. Nem elméleti szinten, hanem esztétikai élvezetből kezdtem el ezzel foglalkozni. Halmos Bélát rábeszéltem, hogy vegye elő a klasszikus hegedűjét, én pedig gitároztam akkoriban. Aztán egy idő után elkezdtünk az anyag forrása után járni, gyűjteni, és akadt egy ember a szakmában – Martin György –, aki még szívesen is fogadott bennünket” – idézi fel.

Martin György megmutatta a csodát: előszedte a szalagokat, amelyek az azelőtt számokra ismeretlen erdélyi hangszeres zenét rejtették. Megtanulásával nagy feltűnést keltettek, a zene másokat is lenyűgözött, és ebből nőtt ki nemsokára az úgynevezett

**A tánc olyan nyelv,
amelyen jó beszélgetni,
olyasmint lehet közölni
egymással, amire
a beszéd nem alkalmas.**

TIMÁR BÖSKE

„népzenei revival” mozgalom, amelyből később a tánc felfedezésével és eltanulásával kialakult a táncház mint új szórakozási forma. Mi volt ezzel a táncfolkloristák célja? Timár Böske így fogalmaz: „Egy magas fokú szórakozási forma átadása a nemzeti kultúrával. Egyszerűen és természetesen működött, mert az emberek ki voltak éhezve a közös együttlétre, a közös szórakozásra. Az FMH zsúfolásig megtelt, majd a Kassák Klub is, Zuglóban. Ha viszont a fentebb említett nevek és a Bartók Együttes vezetősége nem dönti el, hogy kiválnak a klubszervezésből, akkor soha nincs táncházmozgalom Magyarországon. Azonban akkora volt az érdeklődés, hogy ki kellett nyitni a kapukat. Ekkor kezdtek – Sándor és munkatársai – kinevelni a tánc házi tanárokat és zenészeket a nyári táborokban: Tokaj, Zirc, Abaújszántó, Székesfehérvár, Nyíregyháza – és szépen országosan elterjedt a mozgalom.”

23

Liszt Ferenc téri Könyvklub, az első budapesti táncház 1972. május 6-án. Az állványon Korniss Péter fotóművészek a széki táncházban készült felvétele.

Kép: Fortepan.hu / Szalay Zoltán

Mivel magyarázható a hirtelen siker? „Ez egy olyan nyelv, amelyen jó beszélgetni, olyasmint lehet közölni egymással, amire a beszéd nem alkalmas. A társalgás eszköze, aminek a végső célja önmagunk kifejezése, egymás megismerése, a reflexek kitapogatása, egyszóval az emberi kapcsolatok kiépítése. Ahhoz azonban, hogy élvezni tudjuk ezt a fajta kommunikációt, nyelvtudás szükséges – vallja Sebő Ferenc. – Martin György ezért tanácsolta nekünk: »Gyerekek, tanuljátok meg rendesen, mert különben nem fogjátok élvezni.« Amikor az eredeti népzene megjelent városon is, a népművész mesterek is megörltek, hogy bemutatóikhoz végre van zene, amire táncolni is lehet” – teszi hozzá.

Hogyan működött az improvizált tánc és a zene kapcsolata? Sebő Ferenc szerint a „tánc alá muzsikálásnak” szabályai vannak, amelynek betartását a jó táncos ki is követeli magának. A táncosra figyelmet Timár Sándor Bartók Együttesében gyakorolták. „Meg kell mondom, akkor tanultunk meg igazán zenélni. Kemény próbák voltak, élő zenével, heti háromszor – meséli Sebő Ferenc. – Timár Sándorral sokat jártunk vidéki táncegyüttesekbe táncot-zenét tanítani. Ő az adott anyagot előbb társastáncként tanította meg, aztán jöhetett

Liszt Ferenc téri Könyvklub, az első budapesti táncház
1972. május 6-án. Sebő Ferenc és Halmos Béla.

**A táncház célja nem
múltba vágyódás,
hanem az, hogy
a jelenben lehessünk
jobb emberek.**

SEBŐ FERENC

a koreográfia összeállítására. A vidéki együttesek szép sorban elsajátították a módszert, így vált országossá és lett »mozgalom«. Nagyon lelkesítő volt benne lenni egy olyan dologban, amit sokan és jó szívvél akartak csinálni. Nem okoskodások és marketing, hanem a régiektől eltanult tudás vonzereje hozta létre ezt az »egy húron pendülést«. Célja nem a múltba vágyódás, hanem az, hogy a jelenben lehessünk jobb emberek” – teszi hozzá.

És lettek is. Timár Böskével együtt csodálatos élményként őrzik ezt az időszakot az emlékeikben. A táncházaknak gyakori vendégei voltak az akkori magyar értelmiség tagjai is: Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Nagy László, Weöres Sándor, akikkel sikeres, közös irodalmi esteket is szervezett Sebő Ferenc. Az alkalmakon többször megfordultak filmrendezők, zenészek, sőt, politikusok is.

„Tizenhat évesen Illés-rajongóként elmeséltem az iskolában, hogy bizony én tanítottam széki lassúzni Bródy Jánost, és nem hittek a fülüknek – neveti el magát Timár Böske. – Ezért szoktuk a táncház hősora kifejezést használni, mert már kevesen vagyunk, akik ezt végigélhettük.”

Vajon tovább fog élni ez az élmény sokadik kézből? A két művész szerint mindenképp, de biztosan változtatásokkal. „Bárhogyan is, de amíg egy fiatal fontosnak tartja, hogy foglalkozzon vele, akkor az érték, mert addig él a hagyomány, amíg őrzik” – mondják.

„A tánc azért fog fennmaradni, mert jó vele élni” – erősíti meg a hallottakat Herczku Ágnes, aki ugyan nem vett részt „alapítóként” a táncházmozgalomban, azonban személye mégis megkerülhetetlen a témával kapcsolatban. És nem csupán azért, mert számtalan lemez, hazai és külföldi előadás fűződik a nevéhez. Ő annak a korosztálynak a tagja, aki, mint mondja, már élvezője annak, amit kitapostak, megalkottak az elődök. Mestereitől közvetlenül tanulta meg azt a szellemiséget, ami folyamatosan viszi előre a pályáját, az életében: „Gazdagodás – így tudnám összefoglalni – mondja. – Valami egészen másfajta mélységet tapasztaltam meg, és új színeket adott az életemhez. Olyan, mint amikor a víz és kő csiszolta korhadt faágakban meglátjuk, hogy milyen szép fogas lenne belőlük. Amikor valameről meglátunk valami mást, de mégis ott van benne az eredeti lényeg.”

Kiskamasz korában a dzsesszbalett határozta meg a mindennapjait Sátoraljaújhelyen, de autodidakta módon elkezdett foglalkozni a népzenevel is, az élményt pedig hol máshol, mint táncházakban szívta magába. Sorsszerűen jött az életébe a Honvéd Együttes. „Amit tudok a néptáncról, igazából itt tanultam meg. Mestereim: Szűcs Elemér, Novák Ferenc »Tata«, Foltin Jolán és tulajdonképpen minden kollégám, folyamatosan segítettek a munkámat. Timár Sándor iskolát teremtett a módszerével. De ezzel párhuzamosan született egy, az autentikus táncnyelvből építkező másik iskola is – részben az említett nevekkel –, amely táncszínházi előadásiban eszközként használta ezt a nyelvet, saját gondolatai közvetítéséhez. Ennek lettem a tanulója. Nem is tudok máshogy dolgozni. A lemezeimen, az előadásainkban többnyire valamilyen dramaturgiai szál vezet, a szcenikának, dialógusoknak szerepe van. Novák »Tata« vagy Joli néni érezhetően ott állnak mögöttem” – idézi fel.

„Falun eleinte csak néztek az emberre, ha hagyományőrzésről beszélt – hiszen nem értették a kérdést. Ők ebben éltek mindennapjaikat. Nekik ez életfunkció volt, nem pedig »értékmentő eszköz«. Akik megérezték ezt az életfunkciót, a táncért magáért táncolók éltették és éltetik a mozgalmat. Mi szeretjük ezt csinálni, és ezért csináljuk. Weöres Sándorra utalva: nem érdemes az öröklétet a málló kövekre bízni. Ha valamit csupán átmenteni szeretnénk, akkor megfosztjuk az élettől. Ha egy szép hímzett kendőt csak adogatunk kézről kézre a családban, és mutogatjuk, hogy ez volt a dédnagymama konyhai törülőkendője, az nem elég. Használni is – az az igazi! Ezért fog fennmaradni a néptánc is. Mert jó vele élni!”

Miben rejlik tehát a varázs? A gazdagságában, a természetességben és abban a közösségi élményben, hogy valamit sokan és jó szívvvel akarnak csinálni. Aki teheti, használja a társalgásnak ezt a különleges nyelvét, amely lehetőséget ad arra, hogy a magyar nemzeti kultúra által, magas színvonalon szórakozzunk – együtt! ●

25

A tánc azért fog fennmaradni, mert jó vele élni.

HERCZKU ÁGNES

Liszt Ferenc téri Könyvklub, az első budapesti táncház 1972. május 6-án.

Kép: Fortepan.hu / Szalay Zoltán

SZÖVEG
BOGOS ZSUSZANNA

PIROS ARANY, ERŐS PISTA

FELPAPRIKÁZVA

Ha valamilyen ránk, magyarokra jellemző gasztroajándékot kell választanunk, a bor mellett még mindig a pirospaprika, illetve a paprikás ízesítésű termékek jutnak eszünkbe. Hiába jött divatba a mediterrán konyha a csodás zöldfűszerekkel, és hiába látjuk azt a régi magyar konyhán is, hogy gazdag fűszerválaszték jellemezte, a paprika a mai napig központi helyet foglal el szívünkben. És bár manapság szokás lebecsülni, a sikere nem érdemtelen. Hazai történetéből látni fogjuk, mi mindent adott nekünk, viszonylag rövid múltja ellenére.

Paprikafűzés Szeged-Alsóvároson, 1960

● ISTEN PATIKÁJÁTÓL AZ ASZTALI PATIKÁIG

Mint több más újvilági jövevény, a paprika is dísznövényként kezdte karrierjét hazánkban. Hajdanán egy-egy főúri kert ékessége volt: az 1570-es években Széchy Margit Trencsén környéki kertjét, illetve Batthyány Balázs németújvári birtokát gazdagította. Ekkoriban még gyömbéres, majorannás kolbászokat ettek a magyarok, a paprikásat el sem tudták volna képzelni. A növény széles körű termesztésére, paraszti használatára háromszáz évet kellett várni. Ám még ekkor sem az íze miatt került a figyelem középpontjába legkedvesebb magyar fűszerünk. Ezekben az időkben a nép gyógyításával a szegedi ferencesek foglalkoztak, így a paprikát is ők ismertették meg a szélesebb tömegekkel: a szegedi ferencesek reuma, hideglelés és megfázás kezelésére használták, az 1830-as években pedig már a kolera megelőző szerként volt ismert. A paprikát jótékony tulajdonságainak köszönhetően hamar megszerette az alföldi lakosság, és nemsokára ételízesítőként is elindult hódító útjára. Ennek kiindulópontja Szeged-Alsóváros volt, ahol

önellátásra és eladásra egyaránt természetették. Az augusztus végén-szeptember elején kézzel szedett paprikát egy fűzőtűvel a vastag csutkán átvezetett madzagra fűzték, és előbb napsütésre kített állványon, majd a padláson, eresz alatt vagy a tornácra szárították. A hideg időszakban a kemencében folytatódott ez a művelet, végül apró darabokra taposták és őrölték. A termelők tehát a magtól egészen a konyhakész állapotig foglalkoztak a növényvel. Az új fűszer nagyon keresett lett, a vasútnak köszönhetően pedig az egész országba, még a horvát területekre is szállították. A kereslettel együtt aztán nőtt a kínálat. Előbb csak a Szeged környéki településeken, majd Kalocsán és annak vidékén is elkezdtek foglalkozni fűszerpaprikával. A talaj adottságai és a napsütéses órák nagy száma tökéletes élőhelyet biztosított a növénynek az Alföldön. Idővel pedig tovább csiszolódtak a termesztési és a feldolgozási technika. Az őrlés már külön paprikamalomban történt, a magok és a csutka eltávolításával (ezeket külön szárították) pedig szabályozni tudták az erősséget, hiszen így őrlekorutól agadolhatták a magokat, attól függően, hogy milyen csípős őrleményt szerettek volna.

AZ ALFÖLD AJÁNDÉKA

A minőségen kívül még egy fontos körülmény segített abban, hogy különleges helyet foglaljon el konyhánkban és szívünkben a pirospaprika. Akkor, amikor elkezdték használni és nagy területen termesztetni, éppen az Alföld felé fordult a magyarság figyelve. Erre a vidékre a 19. században romlatlan, magyar kultúrájú, ősi tudást őrző vidékként tekintettek – szemben például a polgárosodott, németes Dunántúllal vagy a fővárossal. Ehhez a régióhoz kötődött Petőfi, a Hortobágy tökéletes helyszínéül szolgált a nemzeti romantikát népszerűsítő írásoknak, az alföldi betyárok és pásztorok nemzeti önállóságunk szimbólumai lettek, ételük, a gulyás pedig Monarchia-szerte ismertté vált kaszárnyakoszként. Az alföldi pirospaprika tehát elkezdett divatos fűszerré válni. Az addig töretlen fejlődésnek az I. világháború vetett véget. Az ország feldarabolásával elveszték a hagyományos piacok, ráadásul a spanyol paprikával egy olcsóbb, jobban színező vetélytársat kapott a magyar termék. Néhány évtized alatt azonban a Kárpát-medence magyarlakta területein (a délvidéki Horgoson, a partiumi Érmelléken és a felvidéki Érsekújvár, illetve Naszvad környékén) új fűszerpaprika-termesztő körzetek alakultak ki. Az 1930-as évekre aztán magára talált Szeged is: az Egyesült Államokba, illetve egyes nyugat-európai, afrikai, ázsiai országokba is exportált. A II. világháború után átalakult a társadalom és ezzel együtt konyhakultúránk is: egyre többen egyre több időt töltöttek az otthonuktól távol, iskolában és munkahelyen, az étkezést pedig menzán oldották meg, ahol egy igencsak leegyszerűsített magyar konyhát vittek, a korábinál jóval kevesebb alapanyaggal, a tájlevegű ételek helyett egységes ízvilággal. Ám a paprika épp ennek köszönheti egyeduralmát, a korábbi zöldfűszerek helyett szinte kizárólagos ízesítővé vált minden vidéken, nemcsak az Alföldön. Azok az ételek, amelyekhez használni lehet (a halászlétől kezdve a bármilyen húsból és gombából készíthető pörköltételeken át a kolbászig; nem megfeledkezve a krumplis tésztaőről, a paprikás krumpliról, a gulyáslevesről, a körözöttről és még folytathatnám), a mai napig népszerűek, valamennyiünk fontos ízlemlékei közé tartoznak.

A PAPRIKÁK MÁR A SPÁJZBAN VANNAK!

A szárított változat mellett más formában is lehetett paprikát enni egész évben. A szegedi Rézi néni receptgyűjteményében (1876) a sós vízben forrázott, majd ecetben eltett paprikát találjuk meg. A szintén szegedi kötődésű Móra Ferencné 1928-ban hasonló módon tartósított: „egyenlő nagyságú zöld vagy sárga paprikát megmosunk, vizét lecsurgatjuk, üvegebe rakjuk, de csak az üveg nyakáig. Azután teszünk rá borsot, babérlevelet, öntünk rá ecetes sós vizet, 2-3 napig nyitva hagyjuk, és ha a lé elapad, öntünk utána. 3-4 nap után lekötjük.” Kapitán Mária viszont már csak sót használt a tartósításhoz. 1936-ban megjelent könyvében, A zöldség és gyümölcs házi konzerválásában így ír erről: „e módszer nagyobb mennyiségű paprika eltartására alkalmas. A 7-8 cm hosszúságú paprikákat szárás végén levágva, magháza, magvai és ereitől megtisztítjuk. Apró sóval belső részét fehérre besózzuk, kevés állás után, ha a paprika megpuhult, egymásba dugdossuk, bármilyen nagy üveg-, esetleg faedénybe szorosan berakjuk, a képződött levet is ráöntve, a tetején leszorítva kis deszkadarabbal, vagy súllyal lekötjük, vagy lefedjük. Ez a sós paprika télen pörkölt és más ételek ízesítésére is alkalmas.” A paraszti háztartásokban feltehetően már a 19. század végén használták ugyanazt a módszert, annyi különbséggel, hogy ők pépesítették is a sózott paprikát. Erről írásos emlékeink nincsenek, alighanem családon belül öröklődő receptekről van szó, amit egyszerűségük miatt sem volt érdemes lejegyezni.

FELBUKKAN A SZÍZEN PISTA

Az 1960-as években már nemcsak a termelői háztartások, hanem az élelmiszeripar is fantáziát látott a sós paprikakrémben. A nagyüzemi feldolgozásnál ebből a hagyományos technikából indultak ki, tehát nem hőkezelnék, nem savanyítanak, szemben a külföldi paprikás termékekkel. A jól kitalált, teljesen hazai fejlesztésű és gyártású termék köré egy jól eltalált brandet is sikerült megalkotni. A boltok polcain és a vendéglők asztalain országszerte elérhetővé vált a Piros Arany, illetve Erős Pista fantázianeveken futó termék. Persze a feldolgozás technológiája, és így a késztermék is sokat finomodott az idők során. Kezdetben még az egyszerű paraszti módszert használták, és nem keverték, nem kezelték a fekvő tartályokban álló darált paprikát, ezért azok felső rétege gyakran megbarnult, megpenésedett – ez az otthon készített paprikakrémnél is gyakori probléma volt. Emiatt keringető szivattyúval folyamatosan keverni kezdték a paprikát, illetve odafigyeltek arra is, hogy csak kis területen érintkezzen a levegővel, s így már nem vesztette színét sem a fűszerkrém. A csípősséget is máshogy szabályozták, mint a kezdeti feldolgozási időkben a szegedi termelők, akik a kicsumázott paprikához utólag adagolták a magokat. Ma már pritaminpaprika kerül a krémbe a csípős fajta mellé. Az őrlés is tökéletesedett: míg az Erős Pista a házi, húsdarálóval készített krémeket idézi, addig a teljesen finomra, krémesre készített Piros Arany otthon nem előállítható. Utóbbinál a csomagolás is nagy újtátnak számított egykor, hiszen régen tubusban csak fogkrémet, gyógyszert volt szokás tárolni. Persze, van, ami a gépek és a modern technika korában is változatlan: a kézi szüretelés, valamint a legfontosabb, a jó minőségű hazai alapanyag ma is ugyanaz, mint akkor, amikor a paprika elindult hódító útjára. ●

A TÁRSADALOM SZÍVE KÖZELÉBEN

A korszak nagy társadalmi kihívásainak megoldására, a magas csecsemő- és anyai halandóság és a kisgyermek rossz életkörülményeiből adódó problémák orvoslására alakult 1915. június 13-án az Országos Stefánia Szövetség, és ezzel kezdetét vette az anya- és csecsemővédelem Magyarországon.

A Szövetség védnőkévé azt a Stefánia belga királyi hercegnőt kérték fel, aki az öngyilkos Rudolf trónörökös özvegye volt, ám második, szerelmi házassága miatt kizárták a legmagasabb körökből (egy magyar grófhoz, Lónyay Elemérhez ment feleségül). A Lónyay-birtokon mindig szívesen látott vendégek voltak azok a „renitens” arisztokraták, akiket valamiért szintén nem szívelt a bécsi udvar. Nagyon kedvelte a magyarokat és a magyar konyhát, az ő ételvariánsa a Stefánia-vagdalt, -felfújt, -rizottó és -torta, emlékét őrzi a pesti Stefánia út. A II. világháború végén az idős párnak menekülnie kellett a szovjetek elől, a pannonthalmi apátságban bűjtatták őket, Stefánia ott halt meg 81 évesen.

” **Mindig az volt a szándékom és vágyam, hogy szociális berendezkedések területén valamely művet alkossak, amely erős, egészséges nemzedék megteremtését szolgálja. Olyan intézményt, amely a családi élet jólétét erősíti, folyvást gyümölcsöket terem városokban, falvakban.** ”
(Stefánia hercegnő levele 1940-ből)

A Stefánia Szövetség alapította a Központi Védőnőképző Iskolát 1916-ban. Ugron Gábor belügyminiszter 1917 novemberében elrendelte a védőnői szolgálat országos hálózatá fejlesztését, a nagyvárosoktól a falvak felé haladva. A munka támogatásában a korszak neves orvosprofesszorai is közreműködtek, többek között dr. Tauffer Vilmos szülész, dr. Bókay János és dr. Heim Pál gyermekgyógyász professzorok, akik az orvostörténelem kimagasló alakjai. A stefániás védőnők feladata volt a várandós és gyermekágyas anyák, valamint az újszülöttek, csecsemők és a kisgyermek gondozása védőintézetben vagy otthonukban.

Az Országos Stefánia Szövetség fiókiintézményei lassan az egész országot behálózták, egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a védőnők áldásos tevékenysége. „A szervezés szívós, kitartó munkájával az 1929-ik évben a csonka ország területén már 205 védőintézetünk, 32 tejkonyhánk, 7 anyaotthonunk, 15 bölcsődénk, 8 napközi gyermekotthonunk és 6 szülőintézetünk működött” – írta büszkén visszaemlékezésében dr. Szénásy József, a védőnövendékek orvos-tanára. 1940-re a növekedés szembevetve: 334 védőnői intézet, 150 tejkonyha, 14 anyaotthon, 26 szülőintézet, 31 bölcsőde, 30 napközi.

A várandós-, csecsemő- és kisdedgondozásnak ilyen hathatós, egyszerre szociális és preventív egészségügyi fókuszú, országos hálózata nem alakult ki más európai országban. A védőnők tananyagai is magyar fejlesztésűek voltak, mert kevés hasonló külföldi gyakorlat létezett még az 1910–1930-as években.

A BABONÁK ELLENSZERE

A védőnői szolgálat történetét kiválóan összefoglalta **Kahlichné dr. Simon Márta** „A védőnői hivatás története” című könyvében. A szerző 82 évesen is oktat a Semmelweis Egyetemen. Szerinte a védőnői szolgálat létrejöttének egyik célja az egészségromboló babonák elleni küzdelem volt. „A szülést követően ha kötőhártya-gyulladásuk volt a csecsemőknek, akkor anyatejet csöpögtettek a szemükbe, mert úgy hitték, attól elmúlik. Vagy például mákfőzetet adtak a babának, ha meg akarták nyugtatni. De a tudatlanság mellett a legnagyobb probléma a csecsemőhalandóság volt: 1000 újszülöttből 220–230 halt meg. Az iparosodás következményeként sok vidéki család felköltözött Budapestre, nyomorúságos körülmények között, zsúfolt lakásokban éltek, ahol pusztítottak a fertőző betegségek, a diftéria, a tbc. Ráadásul a férjek elmentek katonának, a feleségek egyedül maradtak a gyerekekkel, nagy nélkülözésben. Számukra hoztak létre – először a fővárosban – népszerű irodát, ahol élelemhez, ellátáshoz juthattak. Az Országos Stefánia Szövetség képzett védőnői az anyák és a csecsemők megmentéséért dolgoztak egy olyan társadalmi közegben, ahol az volt a szemlélet, hogy a parasztember előbb vitte el a jószágát állatorvoshoz, mint a lázas gyermekét orvoshoz.”

A települések sokat adakoztak önerőből, hogy létrehozassák a helyi Stefánia Fiókszövetség jóléti intézményeit: tej- és cukorosztó konyhát, kis védőnői intézetet, szülőotthont, és büszkéek voltak ezekre, szinte versengtek egymással. „Nem lehet rideg államigazgatással kellő hatásfokú anya- és gyermekvédelmet teremteni, ahhoz a társadalom szíve is kell!” – vélte dr. Szénásy József. Ám ehhez is rengeteg anyagi erőforrásra volt szükség, és az I. világháború utáni években a Szövetség nehéz anyagi helyzetbe került. A segítséget 1920-ban és 1921-ben az Amerikai Vöröskereszt és a Holland Misszió anyagi és erkölcsi támogatása jelentette.

ÚJABB TÁVLATOK ÉS FELADATOK

A népjóléti politika irányítói azonban más, nagyobb léptékben gondolkodtak, különösen, amikor nagy anyagi lehetőség kínálkozott a fejlesztésre: az 1930-as évek elején a Rockefeller Alapítvány hatalmas összeget, kb. félmillió pengős adományt nyújtott egy állami ápolónő- és védőnőképző intézet alapítására. Ám ennek az volt a feltétele, hogy a képzésnek igazodnia kell az amerikai mintáéhoz: a Stefánia Szövetség addigi anya- és csecsemővédelmi fókusz helyett általános egészségügyi ismereteket kellett adnia. Ettől kezdve az 1930-as években valamiféle versenyfutás, rivalizálás alakult ki a Stefánia Szövetség és az új Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat között. Ez

utóbbi a Johan Béla vezette Országos Közegészségügyi Intézet működtette, és ugyanúgy országos hálózatot épített ki, de hatókörét kitágította. A zöldkeresztes védőnők feladatai öt területre terjedtek ki 1930 és 1944 között: anya- és csecsemővédelem, iskola-egészségügy, nemi betegségek és tbc elleni küzdelem, szegény betegek otthoni ápolásának megszervezése, szociális gondozás.

Ez az intézményi kettősség végül – nem kevés sérelem és közéleti megosztottság árán – 1941-ben szűnt meg, amikor a Stefánia Szövetség intézményeit lényegében beolvasztották a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálatba, amely így megerősített intézményi hálózattal működött tovább. Ekkor 1044 védőnő látta el a lakosságot, amely akkor megközelítőleg 7 millió embert jelentett.

Kahlichné dr. Simon Mártának birtokában van az első védőnőoktatási tankönyv: „Ez egy nagyon részletes és abban a korban modernnek számító anyag, szó van benne az egészséges babavárásról, a csecsemő- és gyerekgondozásról, az egészséges és a beteg gyerekről, illetve van egy szociálpolitikai része. Gyakran előfordult, hogy a védőnő elmondta az anyának, hogy igényelhet anyagi juttatást vagy ruhafélét, de az anya azt felelte, ő csak a nevét tudja aláírni, nem tud megírni egy kérvényt – úgyhogy a védőnő írta meg helyette.”

A II. világháborúban sok védőnő meghalt, az intézmények elpusztultak, a rendszert szinte teljesen újjá kellett építeni. A szocialista államszerveződés idején, 1951-től a védőnők fokozatosan bekapcsolódtak az orvosok betegellátó tevékenységébe is. Minden körzeti orvos mellé helyeztek egy védőnőt, aki nemegyszer asszisztensi feladatokat is ellátott. Feladatuk volt az anyatejes táplálás népszerűsítése, a kötelező védőoltások fontosságának tudatosítása, a nevelőszülőkhöz kiadott kisgyermekes figyelemmel kísérése, rendszeres kapcsolattartás a kórházakkal, a körzeti orvos rendelőjében naponta két munkaóra eltöltése, segédkezés a betegek ellátásában. Az 1960-as és 1970-es évek között jelentős fejlődésnek indult az iskola-egészségügyi ellátás, ahol a védőnők feladata a védőoltások, orvosi vizsgálatok előkészítése, megszervezése volt, és felvilágosító előadásokat is tartottak.

Az orvostudomány fejlődése, az egészség- és családpolitikai intézkedések a védőnőktől is egyre több ismeretet követeltek, ezért 1975-ben a képzés főiskolai szintre emelkedett, hossza pedig kettőtől három évre növekedett; 1993-tól a képzés időtartama már négy év. Ma már szakosodásra is lehetőség van: a területi és az ifjúsági védőnők munkaköre különbözik. ●

„A védőnők nem gyógyító személyek, nem diagnosztizálnak és nem tanácsolnak gyógyszerelést, hanem elmondják, hogy mit lehet tenni, ha a gyerek lázas, hogyan vezessük be a szoptatás-elválasztás után a különböző ételeket, hogyan öltöztessük a babát. Emellett tájékoztatják a nőket arról, hogy milyen támogatásokat igényelhetnek, ezért a jelenlegi képzés is tartalmaz szociálpolitikai részt az egészségügyi mellett” – mondja Kahlichné dr. Simon Márta.

A magyar védőnők képzettsége kiemelkedően magas fokú és feladatuk szélesebb körű más országok hasonló egészségügyi vagy szociális szakszemélyzetéhez képest, ezért joggal nevezzük hungarikumnak a 2013-ban Magyar Örökség Díjjal kitüntetett Magyar Védőnői Szolgálatot.

KÉP ÉS SZÖVEG:
PÁCZAI TAMÁS

A CSÍKSOMLYÓI PÜNKÖSDI BÚCSÚ ÉS KEGYHELY

AHOL VÉGÜL KISÜT A NAP

„Legjobban a péntek éjszakákat szerettem. A kegytemplomba folyamatosan érkeztek a zarándokok fáradtan, csatagosan, éhesen. Együtt imádkoztunk, énekeltünk, ettünk, ittunk, aludtunk, és megvendégtük egymást Isten házában” – emlékeztem vissza magazinunk 2017. júniusi számában a 2002–2004 közötti időszakra, amikor sorozatban háromszor vettem részt a csíksomlyói búcsún hátizsákkal, fényképezőgéppel, tornacipőben.

Pünkösdszombati körmenet a labarummal (kép jobb alsó szélén),
háttérben a csobotfalvi templom és a Csíki-medence felcsíki része.

- Órákat dolgoztam állvánnyal a kegytemplomban, óránként végigjártam a kálváriát, aludtam a kolostor sötét folyosóján, illemhelyiségben, a Salvator-kápolna tövében. Láttam gyóntatni Lukács atyát, akinél elsőáldoztam Marosvásárhelyen még 1988-ban. Találkoztam Pali atyával, aki nagyapámat temette 2002-ben, szintén Vásárhelyt. Norvég, amerikai fotósokkal kötöttem barátságot a nyeregben, ahol a fél magyarság összesereglett.

Aztán majdnem húsz év eltelt, és közben a tágabb világban zárandokoltam fényképezőgép, kerékpár, felszolgáló tálca, péklapat, munkanélküli igazolás, pszichológusok társaságában – mikor mit hozott az élet. A búcsúra mindig ránéztem a Duna tővében, később a YouTube-on, Facebookon, Instagramon is szembe jött pünkösdkor, de továbbgörgettem... mert éppen berberekkel pipáztam a sahariai oázisban, vagy a holland pékségben takarítottam a futószalagot szombat délután, máskor a kirgiz bazárt fényképeztem „a nagy amerikai újságnak”, de azért volt olyan is, hogy a szüleimmel hallgattuk a közvetítést rádión. A továbbgörgetés valójában halogatás volt, tudat alatt hiányzott az a semmihez sem fogható közösségi és vallásélmény, és inkább nem akartam tudni róla úgy, hogy nem lehetek részese.

Erre akkor jöttem rá, amikor 2019 májusában a nyereg egyik legmagasabb pontján álltam több százezer zárandoktársammal együtt, az égi áldásnak hála térdig sárosan, bőrig

Pünkösdi búcsú, 2019

Pusztinai csángó lányok, 2019

Pünkösdi búcsú, 2004

Zarándokok a kegytemplomban, 2002

ázva, dideregve. Ferenc pápát vártuk a Somlyók között, személyében először látogatott egyházfő a világ egyik legnagyobb katolikus zarándoklatára. Az addig folyamatosan zuhogó májusi eső elállt, amikor Őszentsége rákanyarodott a nyeregbe. A legnyakasabb székelyek is fedetlen fővel, kezdetben némán, később gyermeki örömmel, integetve tiszteltek neki, és kisütött a nap. Harmadnapra aztán még többen voltunk a nyeregben: akkor volt pünkösöd szombatja. A pusztinai csángók kötényében okostelefont láttam, a magyarországiak karbonszálás túrabotokkal teljesítették a kálváriát, a vásárban ledes lufik és vegánbüfék voltak. Az összemosolygások, a beszélgetések, a közös imák mégis visszarepítettek engem 2002-be, a kegytemplomban Szűz Mária szobrát pont úgy simogatjuk, mint évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt. Nekem ezért a legnagyobb hungarikum a csíksomlyói búcsú. ●

Sáros topánkák a pápai misén, 2019. május 30.

Áldozás után a Salvador kápolnánál, 2019

„Napba nézés”, 2004

Csángó misén a csobotfalvi templom kertjében, 2003

A kereszténység és a „Napba öltözött asszony” tisztelete ősidők óta jellemző a székelyekekre. Dokumentált nyoma 1444-ből van a csíksomlyói búcsúnak, IV. Jenő pápa akkor kérte a csíki hívek segítségét a ferences templom felépítéséhez. Jutalmul búcsút engedélyezett Somlyón. A csíksomlyói búcsú erősen összefonódott a Mária-kultusszal, amelynek fő eleme a Mária-kegyszobor. A XVI. század elején készült székelyleányarcú Mária-szobor Csíksomlyó legértékesebb ereklyéje, Európa legnagyobb fából készült gótikus Mária-szobraként tartják számon, magassága a koronát is beleszámítva 2 méter és 27 centiméter. A Máriát „Napba öltözött asszonyként”, karjában a kis Jézussal ábrázoló alkotást többször újralfestették, míg nem a múlt században megtiltották bármilyen módosítását. Az egyház 1798-ban nyilvánította csodatévőnek a szobrot, a székelység már évszázadok óta hitt a Mária-szobor közbenjáró, segítő erejében.

IMÁDSÁGOS REMETEÉLET

A magyar alapítású pálos rend behálózta a világot, nálunk azonban ma már csupán másfél tucatnyi szerzetes élheti a rendet. Miközben a történelem viharai megpróbálták a közösséget, kultúránknak jeles képviselőket adtak, és nem is feltétlenül tudjuk rólok, hogy pálosok voltak.

”

Itt a szomszédomban az ordas hegyek közt
A „szent Öreg” élt, Virág Benedek.
Kovakövel gyújtotta meg a gyertyát,
S lúdtollal körmölt magyar éneket,
Akkor se ismerték nálunk a költőt
Futó szegény vad, elbújt reszketeg,
Görcsös szokat gyalulva, gyúlt szemekkel,
Tág pupillával nézte az eget.

Kosztolányi Dezső: Ének Virág Benedekről

Emellett voltak olyan jámbor klerikusok és vezeklők, akik a régi egyiptomi, szentföldi, itáliai, galliai példát követve magányos remeteéletet éltek, egyedül vagy meg nem szervezett kis közösségekben. Hegyekbe, barlangokba húzódva élték a maguk aszketikus, imádságos remeteéletét. Elsőként a Mecsekben és a Pilisben került sor arra, hogy ezek a magányos aszketák rendi közösséget teremtsenek maguknak, és ez vezetett el az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend megszületéséhez. A kezdeményező egy bizonyos Özséb volt, aki 1200 körül Esztergomban született. Nemesember, talán egy

- A kereszténység felvételének pillanatától a magyar egyház életének fontos része volt a férfi és női szerzetesi közösségek jelenléte. E rendek hazai kolostorai, házai külhoni alapításúak, a nyugati világot átívelő közösségek idehaza is meggyökeresedett filiái voltak. A bencés rend már Géza és Szent István idejében itt volt, a 12. században megérkeztek a ciszterek, a karthauziak, a következő században a koldulórendek, a ferencesek és a dominikánusok is.

A 228 és 341 között élt Remete Szent Pál

Szent Antal és Szent Pakhomiosz mellett egyike volt az egyiptomi sivatagban a szerzetesi élet példaképeül szolgáló jámbor aszkétáknak, akiknek az életéről Szent Jeromos készített beszámolót.

39

várispán fia, aki a helyi káptalani iskolában tanult, pappá szentelése után pedig kánonként tagja lett a székeskáptalannak. Jámbor és tudós ember lehetett, talán képzett kánonjogász, bőven osztotta az alamizsnát és gyakran került kapcsolatba a pilisi remetékkel. A tatárjárás után, 1246-ban lemondott egyházi méltóságáról, és maga is a pilisi remeteségbe költözött. Hat társával a Kesztyölc melletti Klastropuszta helyén letűzte a keresztet, egy látomás hatására pedig úgy döntött, hogy szerzetesi közösséggé szervezi a környéken élő remetéket. 1250-ben egy kis templomot és monostort épített, majd felvette a kapcsolatot az ország más vidékein élőkkel, főleg a Pécs melletti Patacon szerveződő közösséggel. Elzarándokolt Rómába is, hogy jóváhagyást nyerjen egy új szerzetesrend megalapításához. El is nyerte, ám a közösség végleges rendi szabályzatot még nem kapott. Őzseb az új rend védnökének és előképének a legendás egyiptomi aszkétát, Remete Szent Pált választotta.

A Boldog Őzseb Program keretében 2020-ban megjelent a **Pálos hangok** című gyűjtemény Török Máté szerkesztésében. Két könyvet és két CD-t tartalmaz. Utóbbin 150 percnyi zenét hallhatunk, az egyikben gregorián énekeket és többszólamú kanciókat középkori pálos forrásokból a *Schola Sancti Pauli* előadásában, a másikon énekelt verseket a pálos költők verseiből 70 előadóművész közreműködésével. Bele is hallgathatunk!

A rend történetét 2020-ban a Pálos busz vándorkiállítás is népszerűsíti (www.palobusz.hu)

A FEHÉR BARÁTOK

Özséb, aki még megérte a közösség gyarapodását, ott volt előjáróként az 1256-os esztergomi zsinaton, közben pedig egyre több remete, vezeklő csatlakozott hozzájuk, sorra alakultak az új rend közösségei. Alig két évtized elteltével már voltak házaik Erdélyben, Horvátországban, 1291-ben szabályzatuk megerősítését kérték Benedek veszprémi püspöktől és Lodomér esztergomi érsektől, amelyet 1297-ben András egri püspök is átírásban megerősített. 1308 végén és 1309 elején Gentilis bíboros, pápai legátus engedélyezte a remetéknek az ágostonos regulát és saját rendi alkotmány összeállítását. Két évtizeddel később Károly Róbert király szorgalmazására pápai jogú rend lett a közösség. Ekkor már Remete Szent Pál remetéinek nevezték magukat, 1341-ben pedig jogot kaptak fehér habitus, rendi öltözkészítésre, ezért a köznép később fehér barátoknak nevezte őket. Számos kolostort építettek, köztük a márianosztrait, a nagyvázsonyit és a budaszentlőrincit is, többet pedig más rendektől vettek át. Budaszentlőrinc a János-hegy és a Hárs-hegy között, a Szépjuhászné közelében a rend központja lett, amelynek romjai ma is láthatók. 1340-ben már volt négy német, több osztrák kolostoruk, 1404-ben meglepedtek Rómában, ahol fél évszázaddal később övük lett a Santo Stefano Rotondo, amely azóta is a magyarok nemzeti temploma. Nagy Lajos idejében László oppelni herceg megletelepítette a barátokat lengyel földön is. Tizenhat nosztrai szerkes költözött ekkor Czesztochovába, ahol a Jasna Górában felépítették a híres Fekete Mária- és őrző, lengyel nemzeti kegyhelynek számító kolostort, amely a 19. század óta a pálosok világközpontja. Az Anjouk alatt, majd Zsigmond és Mátyás idejében a közösség szépen fejlődött,

szerzett kisebb földbirtokokat is, amelyeken főként szőlőműveléssel, malmok és halastavak működtetésével foglalkoztak, de voltak iskoláik és házaik, gazdag könyvtárakat gyűjtöttek. Az egyszerű nép körében is népszerű rend a kolostorai révén lassan az egész Kárpát-medencét behálózta, de megtelepedtek számos más országban, így Itáliában is. Tagjai kivették a részüket a hazai reneszánsz kultúra fejlesztéséből is.

EGY ELTŰNT BIBLIAFORDÍTÁS

A hazai 15. századi teológiai irodalom nagy ígérete, a pálos közösség meghatározó alakja volt *Bátori László*, aki 1420-ban született Nyírcsászáriban. Csak feltételezzük, hogy Itáliában tanult, később *Hunyadi* katonája lett. 1457-ben fordított háttal a világnak és lett pálos szerzetes a rend budaszentlőrinci monostorában. Egy idő után innen remeteségbe vonult a Hárs-hegy egyik barlangjába, ahonnan csak röviddel 1484 táján bekövetkezett halála előtt tért vissza kolostorába. A szerzetesként töltött évtizedek alatt lemásolta a teljes magyar bibliát, amely sajnos a történelem viharában elveszett. Ugyancsak nem maradt meg az a *Szentek élete* címet viselő munka, amelyet Bátori latinból ültetett át magyarra. Nevét csak a Bátori-barlang őrzi a Hárs-hegy oldalában.

NAGY PÁLOSOK

Hadnagy Bálint (1460–1537) erdélyi jobbágyfiú volt, aki Krakko egyetemén tanult, majd a budaszentlőrinci kolostor lakója lett. 1511-ben jelent meg *Remete Szent Pál élete* című munkája, benne a budaszentlőrinci ereklyékhez kapcsolódó csodás gyógyulások jegyzékével és Szent Antal életrajzával. A politika világában jutott magasra a rend következő nemzedékének tagja, az 1482-es dalmáciai születésű Fráter György, aki Szapolyai János király, Izabella királyné és János Zsigmond bizalmasa, kancellárja, ravasz diplomataja, az önálló Erdélyi Fejedelemség megteremtője, kinevezett bíboros volt. 1551-ben a Habsburgok zsoldosai gyilkolták meg.

A török időkben a felvidéki Malacka melletti Máriavölgy kivételével házaik elpusztultak, az 1680-as években azonban újraéledt a pálos közösség. Voltak kolostoraik a következő században egyebek között Pápán, Tóketerebesen, Nagyszombatban, Pesten. A pesti házat és templomot, a Központi Szeminárium és az Egyetemi templom épületét is ők emelték, ezek emlékét mára csak a híres Pálos Könyvtár őrzi, de a feloszlás után több helyen ők vették át a jezsuita iskolákat is. A magyar pálos közösség a felvilágosodás egyházpolitikai viharai közepette, a 18. században is adott jeles gondolkodókat a hazai irodalmi és kulturális életnek. Ilyen volt a fiatalon elhunyt Ányos Pál költő (1756–1784), a felvilágosodás, a nemzeti öntudat és a szentimentalizmus, a lírai érzelgősség megszólaltatója, aki alig huszonnyolc évet élt. Őt közel fél évszázaddal túlélte rendtársa és barátja, Virág Benedek költő, műfordító, történétíró (1754–1830), a rend feloszlata utáni évtizedekben írásaiból élő független literátor. A pálos költő-triász harmadik tagja Verseghy Ferenc (1757–1822) volt, irodalmár, nyelvész, esztéta, Bessenyei körének tagja, a rend feloszlata után táborigyelmező, majd független irodalmár, a Martinovics-per elítélte, kilenc börtönév után szabadulva házitanító, alkalmi szellemi munkás. Költői művek, esztétikai írások mellett nyelvészeti dolgozatok és magyar nyelvtankönyvek írója, szerkesztője is volt.

Kép: Páczai Tamás

A salföldi Pálos kolostor romjai

Miután II. Józsefországaiban 1786-ban feloszlatta a rendet, az főleg lengyel földön élt tovább. Többszöri próbálkozás után a pálos élet itthon csak 1934-ben indult újra a budai Sziklatemplomban és Pécssett, majd 1940-ben a Petőfiszállás melletti Szentkút kegyhelyen, amelyet aztán a pálosok miatt Pálosszentkútnak neveztek el. 1950-ben azonban a rendek erőszakos felszámolása ismét elérte őket is. Az ÁVH 1950 júniusában elhurcolta a szerzeteseket, megsemmisítette rendházaik értékeit. A rendtagok közül Vezér Ferencet a Grósz-perben halálra ítélték, kivégezték, Kováts Ferencet 1958-ban a pufajkások verték agyon, a mintegy negyven magyar pálos egy része börtönbe került, a rend illegálisban működött tovább. 1989 után újrászerveződtek a magyarországi pálosok. Napjainkban a magyar tartomány kereteiben Pécssett, Budán, Márianosztrán, Petőfiszállás-Pálosszentkúton és az erdélyi Hargitafürdőn 20 pálos szerzetes őrzi tovább Boldog Özséb lelkiségét. A nagyvilágban is szépen elterjedt az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend: jelenleg világszerte hetvenkét házban mintegy ötszáz szerzetes él, Lengyelország mellett olyan országokban is, mint Ausztrália, az USA, Dél-Afrika, Kamerun, vagy Európában Olaszország, Németország, Anglia, Spanyolország, Horvátország, Lettország, Ukrajna, Fehéroroszország, Csehország és Szlovákia. ●

A pálosokról rendtörténeti kiállítás is látható: <https://paloskiállítás.oszk.hu/>

” A MAGYAR LÉLEK HANGJA ”

A tárogató szó hallatán manapság leginkább a kuruc idők dallamai, bujdosónótái, katonai táborok és táncmulatságok vagy a romantikával átszótt népi kultúra világa jut eszünkbe. A feltételezhetően több mint ezeréves múltra visszatekintő hangszer kalandos utat járt be a történelem során – nemkívánatosnak találták a Rákóczi-szabadságot követően és indexre került a Rákosi-korszakban is –, mígnem eljutott jelenlegi formájához és változatos hangzásvilágához. Napjainkban világszerte számos műfajban hallható: történelmi zenét, népzénét, klasszikus zenét és dzsesszt egyaránt játszanak rajta. „A magyar lélek hangjának” is nevezett tárogató 2015-ben nyerte el a hungarikum címet.

43

● HARSOGÓ HADISÍP

A jelenlegi, gazdag hangszínű, érzelmekre erősen ható hangszerkuriózum ebben a formában csupán a 19. század végén született, a szakirodalom reformtárogatónak nevezi. Elődje, a 17–18. században töröksípként vagy tárogató-sípként is ismert történeti tárogató tekintélyes múlttal dicsekedhet: László Gyula (1910–1998) régész-történész és Lajtha László (1892–1963) zeneszerző, népzene kutató szerint honfoglaló magyarjaink már ismerhettek egy sípszerű fúvós hangszert, amelyet az Árpád-ház kihalásáig, 1301-ig használtak.

Magyar forrásokban legelőször 1643-ban találkozhatunk a töröksíp elnevezéssel Apor Péter révén, aki II. Rákóczi György és Báthory Zsófia lengyel és török síposokkal kísért esküvőjéről tudósít. Korabeli iratok és későbbi zenetörténeti tanulmányok szerint a hangszer éles, „visító” és durva hangszíne az emberi fül számára cseppet sem volt kellemes, viszont hadisípként kiválóan funkcionált, főként a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) idején: kuruc táborok jeladó hangszere lett. A 17. században a hangszer gyakran feltűnik az erdélyi fejedelmi és főúri udvarok felvonulásain, bevonulások, tiszteletadások rendszeres szereplője, de tánckíséretként és temetési menetekben is gyakran használják. Emellett a főurak előszeretettel hallgatják a szórakoztató jellegű asztali zene során, gyakran dob és trombitaszó mellett.

Reform tárogatók

A NEMZETI ÖNTUDAT HANGJA

A történeti tárogatóhoz több monda is kötődik. Az egyik legismertebb, amely szerint Sigbert Heister gróf, császári hadvezér a Rákóczi-szabadságharc után összegyűjtötte a függetlenséget jelképező tárogatókat, majd hatalmas kupacokban elégettette mindet. E történet valóságtartalma a mai napig vitatott.

A szatmári békét követően azonban a tárogatók elhallgatnak, csak elvétve találkozunk velük. 18. századi írások arról tudósítanak, hogy a tárogatók leginkább a nemzeti öntudat erősítését is szolgáló eseményeken jelennek meg. (Ilyen például 1784-ben a korona visszajövetelének ünnepe, ahol Budán a díszmenetben a koronaőrök után sorokban haladtak a kecskeméti, kunsági és jászági tárogatósok.) A reformkorban, majd a dualizmusban határozottan érzékelhető a tárogatós hagyomány megőrzésének szándéka, a hangszer kultusza tovább él a népi tradíciókkal átszőtten. Az 1848-as szabadságharcban is megjelenik a nemzeti érzés erősítéseképpen, a csatába induló honvédek lelkesítését is szolgálja; még a szabadságharc debreceni ponyvakiadványa is a „Tárogató” címet viseli.

MESTERI INNOVÁCIÓ – A REFORMTÁROGATÓ

A hangszer népszerűsége a szabadságharcot követően sem csökken. Fáy István zeneszerző nevéhez kötődik az „őseredetű magyar hangszer” kutatása, megismertetése, a még létező példányok tudatos gyűjtése. Fáy 1859. október 16-án, a Vasárnapi Újságban „Felszólítás Magyarország cigánybandáihoz” címmel jelentet meg cikket, amelyben a történeti tárogató felkutatására, használatára ösztönzi a zenészeket. A felhívás azonban nem mozgatja meg különösképpen a muzikusokat, mert az éles hangú tárogató-síp a maga szűkös hangterjedelmével nem illeszkedik a kor általános zenei ízlésvilágába, sem zenekari gyakorlatába. Ezért többen is szükségét érzik a történeti tárogató megújításának. Káldy Gyula karmester, zeneszerző, a Magyar Királyi Operaház igazgatója keresi meg e szándékkal Schunda Vencel Józsefet, a magyar pedálos cimbalom megalkotóját, aki akkor már túl van a tízezredik „reformcimbalom” gyártásán. Többszöri kísérletezés eredményeként, számos újítással, 1894 és 1896 között megszületik a reformtárogató, amely egy kb. 70 cm hosszú, kónikus furatú, hibrid fahangszer. A hangszerettestet megnagyobbítják, hogy mélyebb tónusú, kellemesebb hangszínt érjenek el, kétféle billentyűzettel látják el (a német klarinét és a korabeli oboa mintájára), hogy kromatikus játékra alkalmas legyen, emellett a klarinét fúvókáját helyezik rá a korábbi dupla nád helyett szimpla nádat használva a lágyabb hangzás érdekében. A találmány hangszínében egyszerre hordozza a klarinét, az oboa és a fagott hangját.

Mindeközben a korszak másik nagy és elismert hangszergyárosa is lázasan dolgozik a maga reformhangszerén: Stowasser János 1897. szeptember 15-én, két nappal korábban nyújtja be találmányát „javított tárogató” néven, mint Schunda, ezáltal egy hosszab haború veszi kezdetét – a mai napig tisztázatlan, hogy ki vette „kölcson” a másik ötleteit. A modernizált tárogató ennek ellenére sokan „Schunda-tárogatónak” ismerik, aki a századfordulót követően még 10-15 éven át dolgozik hangszere tökéletesítésén, majd befejezi újító tevékenységét. Stowasser évtizedeken át folyamatosan fejleszti a hangszer: a két világháború között alt, tenor és bariton tárogatókat is létrehoz, emellett megalkotja az automataváltós billentyűzetet is.

A Schunda és Stowasser hangszergyárak mellett még négy-öt kisebb hangszergyár készít tárogatókat, egészen 1945-ig. Ezt követően megszűnnek a nagy gyárak, csak egy-egy idősebb mesternél láthatunk néhány új darabot, mint például Péczi Ferencnél és Eisenhoffer Jánosnál.

A reformtárogató a millenniumi ünnepeket követően oly nagy népszerűsége tesz szert, hogy a Nemzeti Zenedében 1900-ban elindítják a tárogatószakot. A falvakban is elterjedt népi hangszerré válik, és nem csupán Magyarországon; az erdélyi románok és a délszlávok idővel kedvelt folkzenei hangszerüknek tekintik. Trianon után a tárogatón leginkább keserves, sirató dallamok szólnak meg, de romantikus és klasszikus dallamok, kortárs zeneművek is – még a dzsesszben is megjelenik az 1930-as években.

MELLŐZÖTTSÉG ÉS RENESZÁNSZ

A kommunizmus Rákosi-korszakában a tárogató „indexre” kerül nacionalista zeneszerzőként, nyilvános szerepeltetése nemkívánatos. A hangszer a 60-as évektől bukkan fel ismét: stílust teremtő játékosok – mint például Burka Sándor és a hangszerkészítőként is ismert Bige József – éltetik a hagyományt tovább. Az 1970-es évektől kezdve a történelmi emlékhelyeken egyre gyakrabban igénylik a tárogatók közreműködését egy-egy megemlékezésen. Vaján, a kuruc emlékeket őrző Vay-kastélyban 1982-ben megalakul a Rákóczi Tárogató Együttes néhány lelkes fiatal zenész – Nagy Csaba, Dani Attila, Veress Zoltán, Szabó Árpád – közreműködésével, majd 10 esztendővel később az országos és nemzetközi szervezeti és szakmai központként is működő Rákóczi Tárogató Egyesület, Nagy Csaba elnökségével. Az egyesület elsődleges küldetése a tárogató életben tartása, népszerűsítése, a hagyományok felelevenítése, ápolása, nemzetközi és hazai tárogatóstályaalkotók szervezése, de kiadói, oktatói tevékenységet is végez, emellett segíti a tárogatókészítőket. (Bővebben: www.tarogatocenter.hu) A szervezet által felkutatott és megszólított egykor kisasztalnyi tárogatók köre mára közel 250 tagot számlál, akik nem csupán a történelmi Magyarország, hanem Európa közel összes országából és a tengerentúlról (USA, Kanada, Ausztrália) ötévente tárogatók világtalálkozó keretében gyűlnek össze Vaján. A többnapos rendezvényen a hivatásos zenészek – mint pl. J. Robert Moore, az Oregoni Egyetem oboa professzora vagy Scott Robinson dzsesszmuzsikus – mellett szép számmal találkozhatunk műkedvelő, felnőtt korban tanuló hangszerjátékosokkal, akik a civil élet legkülönbözőbb területeiről érkeznek. ●

A tárogatók találkozóknak állandó résztvevője, zenei közreműködője és segítője Kiss Gy. László Liszt-díjas tárogatóművész. Többek közt neki is köszönhető, hogy jelenleg számos magyar kortárs zeneszerző ír darabokat tárogatóra. Aktív hazai tárogatójátékosokként érdemes megemlítenünk a teljesség igénye nélkül Borbély Mihályt, Makó Pétert (Csík zenekar) Barvich Ivánt (Sebő együttes), Molnár Pétert és Lévai Pétert (Kecskés együttes), Agócs Gergelyt, Boncsér Gábort, Blaskó Csabát, Erdő Zoltánt. A Zenekadémián olyan kiváló előadók tanítják a hangszeret, mint Csávás Attila és Cserta Balázs, míg tárogatók kamarazenét játszik a vajai Rákóczi Tárogató Együttes, a kecskeméti Gregus Tárogató Együttes, a budapesti Stowasser Tárogató Együttes.

A 2015-ös Tárogatók Világtalálkozóján a közgyűlés a tárogatót a nemzeti összetartozás jelképeinek sorába emelte. A határozatnak megfelelően a trianoni tragédia 100. évfordulóján Magyarország minden vidékén megszólaltak a tárogatók.

Források:

SUDÁR Balázs–CSÖRSZ Rumen István: „Trombita, rézdob, tárogató...” A török hadizene és Magyarország. Enying, 1996.; Dr. PAP János: A tárogató régen és ma. Parlando.hu 2021/1.; LAJTHA László: A tárogató vándorútja Perzsiából Európába. In: Lajtha László összegyűjtött írásai. Sajtó alá rend., bibliográfiai jegyz. Berlász Melinda, Budapest, 1992; LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Kolozsvár, 1944; RÁKÓCZI Tárogató Egyesület (www.tarogatocenter.hu) Külön köszönet Nagy Csabának és Csörsz Rumen Istvánnak a szakmai információkért.

SZÖVEG
MIRTSE ÁRON

A TISZAVIRÁG ÉS TISZAVIRÁGZÁS

47

A MULANDÓSÁG „VIRÁGA”

A neve egyet jelent a mulandósággal. Ám mielőtt a folyóba hullna, amely bölcsője volt és sírja is lesz, szemgyönyörködtető előadással kápráztatja el a közönséget, és egyben gondoskodik a folytatásról. A minden nyáron megismétlődő tiszavirágzás egyre több látogatót vonz, és csak Magyarországon látható.

- A kérészekről nem sokat tanultunk az iskolában. Sokan talán a nevüket sem hallották. Pedig ebbe a rovarcsoportba tartozik az az élőlény, amelynek kedvéért messzi földről idelátogatnak a fotósok és a természetbarátok. Megtévesztő névvel ellentétben a tiszavirág nem növény, hanem az európai kérészek legnagyobb termetű faja. Egykor Európa nagy részén elterjedt volt, mára azonban csak igen kevés helyen maradt fenn, tömegesen pedig már csak a Tiszában és mellékfolyóiban fordul elő.

VACSORÁZNI MÁR NINCS IDŐ

A kifejlett tiszavirág testhossza 8–12 centiméter, aminek nagy részét a potrohának végén található páros nyúlvány teszi ki. Ezek a farkserték (cercus), amelyek a hímen sokkal hosszabbak, mint a nőstényeken, az egyensúlyozást szolgálják. A szitakötőkhöz hasonlóan két pár, egyforma méretű szárnyuk van, amelyeknek fesztávolsága eléri a 6-7 centimétert, a hímek világosbarna színűek, a nőstények szürkések. Fejük kicsi, és jól fejlett, összetett szemek láthatók rajta, de ezeken kívül még három pontszemük is van. Csápjuk viszonylag rövid, szájszervük pedig csökevényes: a kifejlett tiszavirág táplálkozásra már nem vesztegeti az idejét.

TÖBB MINT HÚSZ ÉVE MÁR, hogy egy romániai aranybánya szennyvize gátszakadás miatt a Tiszába ömlött, számtalan vízi élőlény pusztulását okozva. Félő volt akkor, hogy a katasztrófa végleg véget vet a tiszavirágzásnak, ám a kérészlárvák szerencsére túlélték a szennyezést: mivel tél volt, életműködéseik lelassultak, és járataikba visszahúzódva megmenekültek a mérgezésből.

A KÉRÉSZEK ÉRZÉKELIK A FÉNY POLARIZÁCIÓJÁT, ami támpontot jelent számukra a petézésre alkalmas vízfelületek megtalálásához, mivel a természetben polarizált fény csak a víztükréről verődik vissza. Az emberi környezetben azonban hasonló visszatükröződést mutatnak az aszfaltozott utak is, ami megtévesztő lehet a kérészek számára: az utakra vonzza őket, ahol mind a rovarok nagy része, mind az általuk lerakott peték elpusztulnak.

ÉSZREVÉTTLEN VÍZTISZTÍTÓK

A tiszavirág élete azonban nem akkor kezdődik, amikor feljön a felszínre. A vízbe lerakott petékből lárvák kelnek ki, amelyek a folyómederben, a víz alatt fejlődnek. Az agyagos partoldalba erős, lapátszerű ásólábaikkal hengeres lyukakat vájnak, általában 1-7 méterrel a felszín alatt. Ha járataik az alacsony vízszint miatt szárazra kerülnek, akkor mélyebbre húzódnak, de a fenékgig ritkán hatolnak le. U alakú járataikban rejtőzve kopolytúlemezeikkel szűrik ki a vízből a szerves törmeléket, algákat, baktériumokat – a tiszavirágnak tehát fontos szerepe van a vízi életközösség egyensúlyának fenntartásában. A lárváknak emellett fűrészkes rágó szájszervük is van.

A DUNA VÍZMINŐSÉGÉNEK JAVULÁSA EREDMÉNYEZTE A DUNAVIRÁG ÚJBÓLI TÖMEGES MEGJELENÉSÉT LEGNAGYOBB FOLYÓNKON.

Ez a másik kérészfaj a tiszavirágnál sokkal kisebb, és nem júniusban rajzik, hanem a nyár végén, augusztusban.

HÁROM ÉV A VÍZ ALATT

Három éven keresztül fejlődnek a lárvák észrevétlenül odalent, ahol tehát három nemzedékük él együtt, várva az átalakulásra. A kérészek egyedfejlődése egyedülálló a rovarok körében. Tökéletlen átalakulással fejlődnek, ami azt jelenti, hogy bábállapotuk kimarad, és a lárvák (nimfák) szervezetében nem áll be jelentős változás, leszámítva a szárnyak és ivarszervek kialakulását. A hímek esetében az imágó (kifejlett) állapot elé beiktatódik még egy ún. szubimágó állapot: ebben a stádiumban a rovarnak már van szárnya, és ügyetlenül bár, de tud repülni. Vízből kiálló faágakra, növények leveleire kapaszkodnak fel, és ott várják az utolsó vedlésüket, ami néhány óra múlva bekövetkezik.

RANDEVÚ SZENTIVÁNKOR

Az utolsó vedléssel a szubimágó hímek ivaréretté válnak, ekkor már készek a párzásra. A nőtények fejlődéséből ez az állapot kimarad: valamivel később jelennek meg a felszínen, mint a hímek, de lárvaállapotukból közvetlenül ivarérett, felnőtt állatokká alakulnak. A hímek már várják őket: izgatottan röpdösnek közvetlenül a vízfelszín fölött. Egy-egy nőtényre tíz-húsz hím is ráveti magát, és gomolygó tömegként hullanak a víztükörré – ilyenkor valóban inkább látszanak virágnak, mint rovarnak. Végül azonban mégsem minden nőténynek jut hím, ám a megtermékenyítetlen peték sem mennek kárba: ezekből szűznemzéssel nőtény utódok kelnek ki.

A víz feletti látványos „előadás” akkor történik, amikor a hőmérsékleti viszonyok elérik az optimális szintet: általában a nyári napforduló környékén, június második felében. A rajzás három szakaszra oszlik: az előrajzás alatt egyszerre csak néhány száz rovar látható a víz fölött, a főrajzás során azonban milliós szám repülnek a kérészek. Végül az utórajzás idején már csak szórványosan figyelhetők meg. A násztánc mindig az esti órákban kezdődik, és körülbelül három órán át tart: ezalatt számos természetfotós igyekszik minél művészebb formában megörökíteni az eseményt.

TEMETŐ A VÍZ SZÍNÉN

A hímek a párzás után elpusztulnak, a nőtények azonban még néhány kilométert repülnek a folyási iránnyal szemben, hogy a lefelé sodródást kompenzálva visszajussanak nagyjából arra a mederszakaszra, ahol ők maguk is kifejlődtek. A vízfelszínre ereszkedve lerakják petéiket, amelyek nehezebbek a víznél, így lesüllyednek a fenékre. Végül a nőtények is elpusztulnak: kifejlett életük csak néhány órát tartott, tetemeik szőnyegként borítják a folyót. A különféle víziállatok, békák, halak és madarak tort ülnek porhüvelyük felett: degeszre eszik magukat az elpusztult rovarokból. Egykor az ember is hasznot húzott a tiszavirágzásból: az elpusztult rovarok mennyisége oly hatalmas volt, hogy szekérdérékkal szállították el, és sertések takarmányaként vagy termőtalajt javító trágyaként hasznosították. Ma már az elpusztult kérészek begyűjtése is tilos.

A KÉRÉSZEK VISSZATÉRNEK?

A kérészek megritkulása egyértelműen az emberi tevékenység rovására írható. Egykor nemcsak az elhullott imágókat, hanem a lárvákat is nagy mennyiségben gyűjtötték, horgászcsalinak. A hidak sok helyen akadályozzák a nőtények kompenzációs repülését. A legnagyobb veszteséget azonban a vízszennyezés jelentette: ez eredményezte a kérészek óriásának eltűnését az iparosodott Európa folyóiból. Néhány évvel ezelőtt magyar-német együttműködéssel kísérelték meg a tiszavirág visszatelepítését németországi folyókba, ahol a vízminőség újra alkalmasnak tűnik a megtelepedésére. De ha sikerül is elérni, hogy újra benépesítse Európát, a tiszavirágzás akkor is magyar természeti érték, igazi hungarikum marad. ●

IMPRESSZUM

Kiadó: Média a Családért Alapítvány • **Szerkesztő:** Szám Kati •

Grafikai tervezés: Salt Communications • **Nyomda:** Ipress Center Central Europe Zrt.